

**Заклад вищої освіти «ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»**

ІНСТИТУТ ПРАВА ТА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

**КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ПОЛІТИЧНОГО
КОНСАЛТИНГУ**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з освітньої діяльності

Оксана КОЛЯДА

сергій 2024 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ОК 1.1.1 ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

освітнього рівня підготовки доктора філософії
(шифр і назва галузі знань)

Спеціальність

051 «Економіка»

(шифр і назва спеціальності)

Інститут права та суспільних відносин

(назва навчально-виховного підрозділу)

Обсяг, кредитів: 3

Форма підсумкового контролю: іспит

Київ – 2024

Робоча програма навчальної дисципліни «Філософія науки та інновації» для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка третього освітньо-наукового рівня. К. : Університет «Україна», «29» серпня 2024 року. 62 с.

Розробники програми:

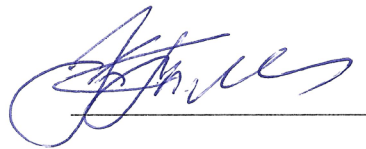
Батаєва К.В., професор кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу, доктор філософських наук

Женжера С.В., доцент кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу, кандидат філософських наук

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу

Протокол від «29» серпня 2024 року № 1

Завідувач кафедри

Кадлубович Т.І.

«29» серпня 2024 року

ПРОЛОНГАЦІЯ РОБОЧОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

Навчальний рік	2024/2025	2025/2026	2026/2027	2027/2028
Дата засідання кафедри / циклової комісії				
№ протоколу				
Підпис завідувача кафедри / голови циклової комісії				

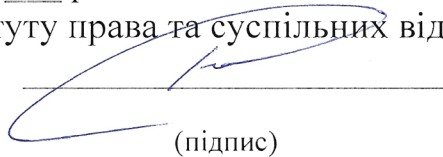
Матеріали до курсу розміщено на сайті Інтернет-підтримки освітнього процесу <http://vo.ukraine.edu.ua/> за адресою: <https://vo.uu.edu.ua/course/index.php?categoryid=1231> .

(вказати адресу)

Робочу програму перевірено

29.08 2024 р.

В.о. директора Інституту права та суспільних відносин

 (Олексій ФАСТ)

(підпис)

ЗМІСТ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	5
2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
3. РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ, ВІДПОВІДНІСТЬ ПРОГРАМНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ КОМПОНЕНТАМ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ.....	7
4. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	11
4.1. Анотація дисципліни.....	11
4.2. Структура навчальної дисципліни.....	13
4.2.1. Тематичний план.....	14
4.2.2. Навчально-методична картка дисципліни.....	16
4.3. Форми організації занять.....	17
4.3.1. Теми семінарських занять.....	17
4.3.2. Індивідуальні завдання.....	18
4.3.3. Загальні методичні вимоги до написання реферату	19
4.3.4. Індивідуальна навчально-дослідна робота.....	20
4.3.5. Теми самостійної роботи здобувачів освіти.....	25
5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ.....	25
5.1. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.....	28
5.2. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності.....	29
5.3. Інклюзивні методи навчання.....	29
6. СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	30
6.1. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти	31
6.2. Система оцінювання роботи здобувачів освіти упродовж семестру	32
6.3. Оцінка за теоретичний і практичний курс: шкала оцінювання національна та ECTS.....	33
6.4. Оцінка за екзамен: шкала оцінювання національна та ECTS.....	34
6.5. Загальна оцінка з дисципліни: шкала оцінювання національна та ECTS.....	34
6.6. Розподіл балів, які отримують здобувачі освіти	35
6.7. Орієнтовний перелік питань до екзамену.....	35
7. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	37
7.1. Глосарій (термінологічний словник).....	38
7.2. Рекомендована література.....	55
7.3. Інформаційні ресурси.....	60

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, спеціалізація, освітній/освітньо-професійний ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма здобуття освіти	заочна форма здобуття освіти
Загальний обсяг кредитів – 3	Галузь знань 05 Соціально-політичні науки (шифр і назва)	Вид дисципліни Обов’язкова (обов’язкова чи за вибором здобувача освіти)	
	Спеціальність 051 Економіка (шифр і назва)	Цикл підготовки загальнонаукової підготовки (загальний чи професійний)	
Модулів – 1	Спеціалізація (назва)	Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		1-й	
		Семестр 1-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ (назва)	Мова викладання, навчання та оцінювання: <u>українська</u> (назва)	Лекції 18 год	
Загальний обсяг годин – 90		Практичні, семінарські 12 год	
		Самостійна робота 60 год	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи здобувача освіти – 4	Освітній / освітньо-професійний ступінь: <u>доктор філософії</u>	Індивідуальні завдання: --	
		Вид семестрового контролю: поточний контроль на семінарський заняттях	
		модульний контроль - контрольне завдання за результатами вивчення навчального матеріалу, об'єданого в модуль	
		підсумковий контроль: іспит	

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета курсу «Філософія науки». За основну мету ставиться інноваційно-наукове оволодіння аспірантами методами сучасного наукового мислення, теоретико-методологічними засадами та інноваційними підходами в філософії науки і самої науки. Це також репрезентація науки як головного інструмента прогресивного розвитку суспільства, модернізації і постмодернізації суспільного виробництва, що можливо здійснити тільки за умов високоякісної підготовки молодих науковців та оволодіння ними певними навичками та уміннями творчо-інтелектуальної діяльності.

Основні завдання дисципліни. Вони представлені в такій взаємозв'язаній послідовності:

- оволодіння онтологічними, гносеологічними та епістемологічними засадами філософії науки;
- розвиток сучасного наукового світогляду молодих науковців, а на цій основі – формування системи наукових знань в культурно-історичному і сучасному контекстах;
- вироблення філософсько-методологічного розуміння науки, наукового знання і пізнання, розвиток інноваційного мислення і створення творчих стимулів до розробки інновації;
- знання структури наукового знання та сучасної класифікації науки;
- розуміння динаміки розвитку науки і зростання наукового знання в його класичному, некласичному і постнекласичному представленні;
- створення власного наукомісткого та інформолістського ресурсу знань, їх акумуляція як особливої «бази даних» для інноваційної діяльності молодих науковців;
- знання та вміння застосовувати інноваційні підходи в науці на основі складання відповідних науково-дослідних програм;

- розвиток навичок особистої науково-творчої самореалізації молодих науковців за зростаючими рівнями філософсько-наукової та інноваційної підготовки до наукової діяльності;

- освоєння умінь у здійсненні власних наукових розробок на основі проведення відповідних практикумів для аспірантів.

У процесі вивчення курсу важливо зосередити увагу на засвоєнні знань із таких питань: раціональність, парадигма, наукова революція, наукова культура. Підвищенню ефективності семінарських занять сприятиме передбачене програмою виконання аспірантами практичних робіт, творчих проєктів, зокрема осмислення концептуальних положень філософії науки у творах видатних філософів; презентацій, есе, реферативних повідомлень, доповідей тощо.

2. РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ, ВІДПОВІДНІСТЬ ПРОГРАМНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ КОМПОНЕНТАМ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ

Згідно з вимогами в результаті вивчення навчальної дисципліни аспірант повинен

знати:

- філософсько-наукову методологію, гносеологію та епістемологію виникнення знань та їх перетворення в наукове знання в процесі пізнання;

- методи формування наукового світогляду та його системної репрезентації в активних формах наукового пізнання та акумуляції наукових знань;

- структуру наукового знання та сучасну класифікацію наук в історичній динаміці розвитку науки і зростання наукових знань;

- інноваційні підходи в науці та способи розвитку власного наукомісткого ресурсу знань, інноваційного світогляду як «бази знань» для творчо-наукової діяльності;

– основні праксіологічні способи і форми реалізації набутих знань у складанні науково-дослідних програм та методів активного впровадження отриманих результатів у практику і виробництво.

вміти:

- когнітивно оперувати знаннями на основі різних методологічних підходів, у різних професійно-світоглядних аспектах і контекстуалізаціях;
- здійснювати філософсько-науковий та епістемологічний аналіз знань та їх ІТ-алгоритмізації в різних наукових дискурсах та інноваційно-логістичних дискурсаторах;
- розвивати науково-компотенційні вміння згідно з розробленими інноваційно-технологічними моделями особистої науково-творчої самореалізації (багатоступеневої);
- створювати та оперувати науковим знанням у режимах його інноваційної актуалізації і реактуалізації на основі розроблених науково-дослідних програм та ІТ-програмування у створенні інновації.

Дисципліна спрямована на формування таких загальних компетентностей:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність розв'язувати комплексні проблеми економіки на основі системного наукового світогляду та загального культурного світогляду з дотриманням принципів професійної етики та академічної доброчесності.

Програмні результати:

- мати передові концептуальні та методологічні знання з економіки, управління соціально-економічними системами і на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення фундаментальних і прикладних досліджень на рівні світових досягнень із відповідного напрямку;

- глибоко розуміти базові (фундаментальні) принципи та методи економічних наук, а також методологію наукових досліджень, створювати нові знання у сфері економіки з метою досягнення економічного та соціального розвитку в умовах глобалізації;

- розробляти та досліджувати фундаментальні та прикладні моделі соціально-економічних процесів і систем, ефективно використовувати їх для отримання нових знань та/або створення інноваційних продуктів в економіці та дотичних міждисциплінарних напрямках;

- пропонувати нові рішення, розробляти наукові проєкти, які дають можливість переосмислити наявне та створити нове цілісне знання та/або професійну практику і розв'язувати значущі і фундаментальні та прикладні проблеми економічної науки з урахуванням соціальних, економічних, екологічних та правових аспектів; забезпечувати комерціалізацію результатів наукових досліджень та дотримання прав інтелектуальної власності;

- застосовувати інноваційні науково-педагогічні технології, формулювати зміст, цілі навчання, способи їхнього досягнення, форми контролю, нести відповідальність за ефективність освітнього процесу з дотриманням норм академічної етики та доброчесності;

- планувати і виконувати емпіричні та/або теоретичні дослідження у сфері економіки та з дотичних міждисциплінарних напрямів, критично аналізувати результати власних досліджень і результати інших дослідників у контексті усього комплексу сучасних знань щодо досліджуваної проблеми;

- формулювати і перевіряти гіпотези; використовувати для обґрунтування висновків належні докази, зокрема, результати теоретичного аналізу, емпіричних досліджень і математичного та/або комп'ютерного моделювання, наявні літературні дані.

Рядок дисципліни в «Матриці відповідності загальних та спеціальних (фахових) програмних компетентностей компонентам освітньої програми»

	ЗК 1	ЗК 2	ЗК 3	ЗК 4	ЗК 5	СК 1	СК 2	СК 3	СК 4	СК 5	СК 6	СК 7
ОК 1.1.1	+				+							

Рядок дисципліни в «Матриці забезпечення програмних результатів навчання (ПРН) відповідними компонентами освітньої програми»

ПН 1	ПН 2	ПН 3	ПН 4	ПН 5	ПН 6	ПН 7	ПН 8	ПН 9
+	+	+		+		+	+	+

4. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

4.1. Анотація дисципліни

Навчальна дисципліна «Філософія науки» є складовою освітньо-наукової програми підготовки фахівців за освітнім ступенем «доктор філософії». Дисципліна «Філософія науки» належить до переліку обов'язкових навчальних дисциплін аспірантури і читається українською мовою на першому році навчання.

Навчальна дисципліна «Філософія науки» є за своїм змістом інноваційною. Україна стала перед необхідністю модернізації науково-технічного базису суспільства та самої науки, створення умов для постіндустріального розвитку суспільного виробництва.

Вивчення курсу «Філософія науки» є важливим чинником інтелектуального та духовного розвитку, формування в аспірантів здатності до адекватного розуміння та розв'язання теоретичних, методологічних, світоглядних проблем сучасної науки. Запропонована програма створена таким чином, щоб надати аспірантам цілісний виклад основних проблем філософії науки на рівні об'єктивного, ідеологічно незаангажованого сучасного бачення проблем сучасної фундаментальної науки. Водночас програмою передбачено ознайомити аспірантів із наявною різноманітністю сучасних наукових та філософських концепцій, щоб розкрити поліфонізм і плюралізм наукового та філософського мислення, надати можливість їх альтернативного сприйняття.

При вивченні дисципліни розкриваються за принципом архітекtonіки такі проблеми:

- а) наука як феномен, філософське осмислення науки;
- б) особливості морального та етичного виміру науки;
- в) філософські засади наукової діяльності;
- г) філософські аспекти пізнання світу;
- д) постнекласичний тип наукової раціональності;

- е) епістемологія науки;
- є) філософські підвалини юридичного наукового дослідження;
- ж) логічні основи наукової діяльності у сфері економіки;
- з) аспекти розвитку науки через призму її еволюційного сприйняття.

Дисципліна спрямована на формування загальнометодологічної культури аспіранта і забезпечує розвиток критичного рефлексивного мислення. Аналізуються філософські засади сучасного наукового знання, наукової раціональності, наукової картини світу; раціональні та неklasичні форми моделей сучасного наукового дискурсу. Особлива увага приділяється розкриттю міждисциплінарних взаємодій, характерних для сучасної науки і філософії.

Тому для молодих науковців, фахова підготовка котрих здійснюється в Університеті «Україна», представлена навчальна дисципліна має особливе значення. Перш за все у тому сенсі, що загальнофілософське знання, філософська гносеологія та епістемологія набуває конкретного вираження філософсько-наукових знань, їх науково-технічних і прикладних значень. Передусім – практичного вираження у створенні інновацій шляхом власної науково-творчої самоорганізації молодих науковців, технологізацій набутих наукових знань як власних інтелектуальних активів у творчо-інноваційних розробках.

Курс покликаний синтезувати набуті знання з фахових та гуманітарних дисциплін у цілісне світосприйняття з метою створення підґрунтя методологічного та гуманітарного компонентів фахівців за освітнім ступенем «доктор філософії».

Предметом курсу є світ загалом у його найбільш загальних закономірностях із позицій відносин «людина – світ – наука».

Ця дисципліна дозволяє будувати конкретні та спеціальні знання на міцному теоретичному підґрунті, а також робити в майбутньому, особливо під час наукових досліджень, якісні теоретичні узагальнення.

Навчальна дисципліна «Філософія науки» вивчається протягом семестру, в загальному обсязі 120 годин / 4 кредити ECTS: аудиторної роботи – 30 годин, із яких лекції – 18 годин, практичні заняття – 12 годин; самостійна робота аспіранта – 60 годин.

4.2. Структура навчальної дисципліни

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Змістовий модуль 1. Наука як спосіб кодифікованого пізнання світу

Тема 1. Наука як предмет філософського аналізу

Тема 2. Еволюційні етапи формування та становлення науки

Тема 3. Філософія науки та інновації: антропосоціогенеза

Тема 4. Наука як кодифіковано-пізнавальний тип знання. Наукова картина світу

Тема 5. Структура, методи та засоби наукового пізнання. методологія інноваційної діяльності

Змістовий модуль 2. Методологія наукового пізнання, зростання знань і створення інновації

Тема 6. Детермінанти та специфіка зміни світоглядних та методологічних засад науки на межі XX-XXI століть

Тема 7. Етика науки: духовний капітал мудрості особи, держави та суспільства

Тема 8. Онтологічні та гносеологічні проблеми сучасної науки

Тема 9. Творча самореалізація молодих науковців та інноваційні моделі їх успішного професійного самоствердження в поствоєнній Україні.

4.2.1. Тематичний план

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усь ого	у тому числі					усь ого	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Наука як спосіб пізнання світу												
Тема 1. Наука як предмет філософського аналізу	10	2	1			7	10	1				9
Тема 2. Еволюційні етапи формування та становлення науки	10	2	1			7	10		1			9
Тема 3. Філософія науки та інновації: антропосоціогенеза	10	2	1			7	10					10
Тема 4. Наука як кодифікований тип пізнавальний тип знання. Наукова картина світу	10	2	1			7	10	1				9
Тема 5. Структура, методи та розвиток наукового пізнання. Методологія інноваційної діяльності	10	2	2			6	10		1			9
Разом за змістовим модулем 1	50	10	6			34	50	2	2			46

Змістовий модуль 2. Методологія наукового пізнання, зростання знань і створення інновацій												
Тема 6. Детермінанти та специфіка зміни світоглядних та методологічних засад науки на межі XX-XXI століть	10	2	1			7	10	1				9
Тема 7. Етика науки: духовний капітал мудрості особи, держави та суспільства	10	2	1			7	10	1				9
Тема 8. Онтологічні та гносеологічні проблеми сучасної науки	10	2	2			6	10		1			9
Тема 9. Творча самореалізація молодих науковців та інноваційні моделі їх успішного професійного самоствердження в поствоєнній Україні.	10	2	2			6	10		1			9
Разом за змістовим модулем 2	40	8	6			26	40	2	2			36
Всього годин	90	18	12			60	90	4	4			82

4.2.2. Навчально-методична картка дисципліни «Філософія науки»

Разом: 90 год, лекції – 18 год, семінарські заняття – 12 год, індивідуальні заняття – ____ год, самостійна робота – 60 год, підсумковий контроль – 2 год.

II - Семестр

Модулі	Змістовий модуль 1								Змістовий модуль 2							
Назва модуля	Наука як спосіб пізнання світу								Основні типи наукової раціональності							
Кількість балів за модуль	25 балів								25 балів							
Лекції	1	2	3		4	5			6	7	8	9				
Теми лекцій	Тема лекції 1	Тема лекції 2	Тема лекції 3		Тема лекції 4	Тема лекції 5			Тема лекції 6	Тема лекції 7	Тема лекції 8	Тема лекції 9				
Теми семінарських занять																
Теми практичних занять	Тема заняття 1	Тема заняття 2	Тема заняття 3		Тема заняття 4	Тема заняття 5			Тема заняття 6	Тема заняття 7	Тема заняття 8	Тема заняття 9				
Теми лабораторних занять																
Самостійна робота						5 балів						5 балів				
Тести	15 балів								15 балів							
ІНДЗ	До 30 балів. Можливі додаткові бали для здобувачів освіти, які на базі ІНДЗ прийняли участь у конференції															
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота (10 балів)															
Підсумковий контроль	Іспит (40 балів)															

4.3. Форми організації занять

4.3.1. Теми практичних (семінарських) занять

У ході підготовки до практичного (семінарського) заняття потрібно обов'язково ознайомитись із вказаною літературою. З метою більш поглибленого вивчення навчальної дисципліни рекомендується ознайомитися з науковими публікаціями в різних філософських журналах, збірках тез і словниках.

Практичні заняття передбачають послідовність підготовки до них і певний порядок проведення. За теоретичними питаннями здобувачі освіти готують виступи або реферати. Виступи слід ілюструвати посиланнями на джерельну базу. У подальшому вони обговорюються групою.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Змістовий модуль 1. Наука як спосіб кодифікованого пізнання світу		
1.	Наука як предмет філософського аналізу	1
2.	Філософія науки як особлива філософська дисципліна	1
3.	Світоглядні та методологічні передумови виникнення науки	1
4.	Генеza науки	1
5.	Пізнання як предмет філософського аналізу. Специфіка наукового знання	2
Змістовий модуль 2. Методологія наукового пізнання, зростання знань і створення інновації		
6.	Методологія наукового пізнання	1
7.	Філософське осмислення сучасних глобальних проблем	1
8.	Науково-технічний прогрес та особливості сучасної науки	2
9.	Творча самореалізація молодих науковців та інноваційні моделі їх успішного професійного самоствердження в поствоєнній Україні.	2
Всього годин		12

4.3.2. Індивідуальні завдання

З метою поглиблення знань із дисципліни, прищеплення навичок самостійної роботи з літературою пропонується виконання індивідуальних творчих завдань у вигляді написання наукових рефератів за визначеною тематикою

Ці завдання виконуються:

- за наявності бажання самого здобувача освіти;
- у разі необхідності компенсувати пропущені заняття;
- у разі призначення графіку вільного відвідування;
- з метою підготовки до написання тез до наукових конференцій;
- для допуску до іспиту на заочній формі навчання.

Реферати виконуються на основі самостійного вивчення рекомендованої літератури і законодавства, перелік яких не обмежує ініціативи здобувача освіти і його можливостей у використанні більш широкого кола наукових досліджень. До літератури відносяться: першоджерела; підручники і навчальні посібники; наукові дослідження (монографії, наукові статті та ін.) З проблем, досліджених у наукових рефератах, здобувачі освіти можуть підготувати і виголосити доповіді під час проведення семінарських занять або засідань наукового студентського гуртка.

1. Теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання – це ... (у бланку відповідей впишіть правильну відповідь одним словом)

2. Основними характеристиками східної науки є: 1) Емпіричний характер; 2) Кастовість; 3) Демократизм; 4) Відкритість.

3. Співвіднесіть поняття та його тлумачення. 1) догматизм; а) перебільшення значення мінливості наших знань; 2) релятивізм; б) зведення до рангу істини тих знань, які на даний момент виявилися виправданими; 3) утилітаризм; в) істина недосяжна, проте важливим є не її отримання, а лише рух до неї; 4) нормативне ставлення до істини; г) перебільшення значення сталого, незмінного елемента в пізнанні, прагнення вважати здобуті знання абсолютною істиною.

4. З т.з. синхронного аспекту науки виділяють такі типи раціональності 1) Фелес; 2) Зенон; 3) Демокріт; 4) Парменід.

5. Філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому вони існували, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію – це ... (у бланку відповідей впишіть правильну відповідь одним словом).

6. До процесу пізнання такі основні підходи 1) емпіризм; 2) теоретизм; 3) синкретизм; 4) проблематизм.

7. Протонаукові знання: 1) розвиваються стихійно; 2) спираються на авторитет; 3) носять систематичний характер; 4) мають фундаментальний характер

8. Онтологічні засади експериментального підходу сформував: 1) Г.Галілей; 2) М.Коперник; 3) Р.Декарт; 4) І.Ньютон.

9. Пізнання як форма діяльності здійснюється в: (вказіть один варіант відповіді) 1) художніх образах; 2) метафорах і символах віри; 3) поняттях, судженнях, умовиводах; 4) моральних оцінках; 5) етичних настановах.

10. Головним продуктом виробництва інформаційного суспільства є: (вказіть один варіант відповіді) 1) нафта і газ; 2) біржові акції; 3) національний валовий продукт; 4) інформація та знання; 5) гроші.

Окремо пропонуються **творчі індивідуальні завдання** для здобувачів освіти, які виявили схильність до філософського типу мислення.

4.3.3. Загальні методологічні вимоги до написання реферату

Аспіранти, які вивчають дисципліну «Філософія науки», пишуть із зазначеної дисципліни реферати.

Здобувачі освіти денної форми здобуття освіти можуть відпрацьовувати пропущені заняття з дисципліни «Філософія науки» шляхом написання реферату із пропущеної теми за погодженням із викладачем, що веде семінарські заняття.

Реферат – це невелике за обсягом наукове дослідження аспіранта.

Підготовка реферату є однією з важливих форм самостійного, навчального, наукового дослідження під час освоєння здобувачами освіти курсу зазначеної навчальної дисципліни.

Навчальною метою написання реферату є більш глибоке засвоєння тієї частини знань, що отримується під час занять, та їх творче розширення в процесі самостійної роботи з літературою, а також перевірка рівня підготовленості здобувачів освіти з окремих розділів навчальної дисципліни «Філософія науки» та вміння застосовувати набуті знання та навички до комплексного виконання конкретного завдання.

Виховною метою самостійної дослідницької роботи є поглиблення у здобувачів освіти всіх спеціальностей, почуття гордості та відповідальності за свою справу, прагнення до подальшого самовдосконалення своїх знань.

Розвиваючою метою є природний розвиток як субстанційний дух мудрості у здобувачів освіти вміння творчо, свідомо та обізнано підходити до освітнього процесу, вміння логічно аналізувати навчально-наукову інформацію, нормативну базу та наукову літературу, застосовувати набуті вміння та навички в практичній діяльності.

В робочій програмі навчальної дисципліни запропоновано розгорнутий план написання реферату, який охоплює ключові аспекти обраних філософських вчень в обсязі навчальної програми.

Реферати пишуться з основних та найбільш актуальних тем навчальної дисципліни. В них на основі аналізу та узагальнення наукового матеріалу порівнюються різні погляди науковців на певну проблему і визначається власна позиція здобувача освіти з викладом відповідних аргументів.

Реферат як перша спроба самостійного дослідження сприятиме формуванню у майбутніх фахівців власних наукових поглядів з певного напрямку знань, сприятиме їх продовженню у майбутніх наукових пошуках.

Реферат повинен бути належним чином оформлений. На титульному аркуші здобувач освіти повинен зазначити назву ЗВО, кафедри, повну назву теми реферату, своє прізвище та ініціали, також науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали наукового керівника, місце та рік написання реферату.

Для написання реферату здобувач освіти повинен скласти план, який розкриває зміст обраної теми. План реферату, як правило, включає вступ, в якому коротко обґрунтовується актуальність обраної теми, основні питання, що розкривають зміст теми реферату і закінчення, де формуються висновки, оцінки, пропозиції.

Викладення матеріалу повинно бути стислим, точним, послідовним, самостійним. Плагіат наукових праць із обраної теми не допускається. Механічно переписані роботи оцінюються на задовільно і повертаються здобувачу освіти для повторного виконання. В кінці реферату обов'язково наводиться список використаних джерел.

При написанні реферату слід робити зноски із зазначенням прізвища та ініціалів автора або авторів, назви книги або статті, місця і року видання, сторінки.

Обсяг реферату складає 12-18 сторінок комп'ютерного виконання на папері формату А4.

4.3.4. Індивідуальна навчально-дослідна робота (навчальний проєкт)

Індивідуальна навчально-дослідна робота (ІНДР) є видом позааудиторної індивідуальної діяльності здобувача освіти, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Завершується виконання здобувачами освіти ІНДР прилюдним захистом навчального проєкту.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу – це вид науково-дослідної роботи здобувача освіти, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять і охоплює декілька тем або весь зміст навчального курсу.

Види ІНДЗ, вимоги до них та оцінювання:

- ✓ конспект із теми (модуля) за заданим планом (**2 бали**);
- ✓ конспект із теми (модуля) за планом, який здобувач освіти розробив самостійно (**3 бали**);
- ✓ анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, бібліографічний опис, тематичні розвідки (**3 бали**);
- ✓ повідомлення з теми, рекомендованої викладачем (**2 бали**);
- ✓ повідомлення з теми (без рекомендації викладача): сучасні відкриття з теми, аналіз інформації, самостійні дослідження (**3 бали**);
- ✓ дослідження різноманітних питань з тематики дисципліни у вигляді есе (**5 балів**);
- ✓ дослідження з тематики дисципліни у вигляді реферату (охоплює весь зміст навчального курсу) – **15 балів**.

Орієнтовна структура ІНДЗ – науково-педагогічного дослідження у вигляді реферату: вступ, основна частина, висновки, додатки (якщо вони є), список використаних джерел.

Тематика ІНДЗ:

1. Філософський аналіз поняття «наука».
2. Співвідношення науки та філософії.
3. Предмет і функції філософії науки. Наукознавство.
4. Місце філософії науки в структурі суміжних дисциплін.
5. Роль науки в сучасному суспільстві.
6. Наукова революція нового часу: формування засад класичної науки.
7. Становлення неklasичної науки.

8. Від некласичної науки до постнекласичної: генеза норм наукового пізнання.
9. Концепція «сродного серця» у філософії Г.С. Сковороди.
10. Філософія як науковий архітектор світового будівництва порядку.
11. Імператив модернізації страху в психоаналітичній філософії.
12. Війна як енциклопедія людських вболівань в екзистенційній філософії.
13. Політика міжнародних відносин у філософії науки.
14. Квантовий принцип криптосистеми державотворення у філософсько-правовому вимірі.
15. Квантова симуляція щодо ворога в філософії оборони України.
16. Квантовий критерій як кіберкапітальне забезпечення штучного інтелекту в модальній логіці.
17. Філософія кібербезпеки: ризики та заходи.
18. Феномен нейромережевої сітки як імітація механізму в системі штучного інтелекту: квантова модуляція.
19. Феномен маніпуляції свідомістю: сутність, структура, механізм (філософський аналіз).
20. Онтологічні, аксіологічні та праксеологічні засади в інтелектуалознавстві.
21. Інформологія у філософії науки: Людина і Всесвіт.
22. Суспільна риторика як філософська рефлексія духовного капіталу мудрості.
23. Феномен перемоги у поствоєнній Україні: критерії та засоби.
24. Філософія доби українського Відродження XIX та XX ст.
25. Постосвіта та постнаука у світовій філософії.
26. Філософська інтерпретація теорії права: стан та перспектива.
27. Філософія правосуддя: антикорупція та закон.
28. Совість як моральний закон у філософії права.
29. Деонтологічні аспекти у філософії науки.
30. Сутність та механізм духовної безпеки у філософії освіти.
31. Міжнародний кримінальний суд у філософії юрисдикції: геноцид, злочин, вирок.
32. Трансцендентально-релігійні чинники у феноменології мудрості: міф та реальність.
33. Проблема демаркації наукового й ненаукового знання в діахронному і синхронному аспектах.
34. Наука та інші форми духовної культури.
35. Синергетика як наукова перспектива XXI століття.
36. Основні складові інновації.
37. Походження терміну «інновація».
38. Наука як виробництво інноваційних знань.

39. Філософсько-науковий аналіз воєнно-промислової логіки: інтелект, сенсорика, комбінаторика.
40. Філософія війни та миру.
41. Філософія фундаментальних знань: війна у мирі та мир у війні.
42. Філософія кіберсучасності: екологічна радіохімія та воєнне середовище.
43. Філософія як формула мудрості в інноваційній моделі контррозвідки: протидія системним загрозам управління державою.
44. Філософія дискретної математики війни.
45. Філософська парадигма воєнно-медичної ембріології.
46. Квантова філософія науки XXI століття.
47. Філософія воєнного геноциду: небезпека та здоров'я людини.
48. Філософія науки у медичній генетиці: хромосомна спадковість та воєнні реалії.
49. Філософія науки у протиповітряному військовому комплексі держав світу.
50. Праксеологічні аспекти філософії науки у Військово-морських Силах України.
51. Філософсько-наукова традиція воєнно-культурної дипломатії: цивілізаційні витоки та постсучасні виклики.

Критерії оцінювання ІНДЗ (дослідження у вигляді реферату)

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна кількість балів за кожним критерієм
1.	Обґрунтування актуальності, формулювання мети, завдань та визначення методів дослідження	4 бали
2.	Складання плану реферату	2 бали
3.	Критичний аналіз суті та змісту першоджерел. Виклад фактів, ідей, результатів досліджень у логічній послідовності. Аналіз сучасного стану дослідження проблеми, розгляд тенденцій подальшого розвитку даного питання	10 балів
4.	Дотримання правил реферування наукових публікацій	4 бали
5.	Доказовість висновків, обґрунтованість власної позиції, пропозиції щодо розв'язання проблеми, визначення перспектив дослідження	6 балів
6.	Дотримання вимог щодо технічного оформлення структурних елементів роботи (титульний аркуш, план,	4 бали

	вступ, основна частина, висновки, додатки (якщо вони є), список використаних джерел, посилання	
Разом		30 балів

Оцінка за ІНДЗ у вигляді реферату: шкала оцінювання національна та ECTS

Оцінка за 100-бальною системою		Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
24 – 30 та більше	відмінно	5	A	відмінно
16 – 23	добре	4	BC	добре
8 – 15	задовільно	3	DE	задовільно
0 – 7	незадовільно	2	FX	незадовільно з можливістю повторного виконання

4.3.5. Теми самостійної роботи здобувачів освіти

Самостійна робота – вид позааудиторної роботи здобувача освіти навчального характеру. Вона спрямована на вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни.

Основною метою самостійної роботи здобувачів освіти є не тільки практичне закріплення теоретичних знань, а й розвиток мислення їх у неординарних випадках, які не мають законодавчого регулювання та теоретичного обґрунтування. На запровадження цієї мети спрямовані спеціально розроблені проблемні питання, при висвітленні яких здобувачі освіти мають обґрунтувати та відстояти власну позицію. Такий підхід допоможе їм реалізувати свої здібності та накопичений багаж знань, мислити не шаблонно, а різноманітно, аналізуючи те чи інше питання творчо, але в межах, визначених законом.

Під час самостійної роботи здобувач освіти повинен самостійно опрацювати конспекти лекцій, літературу, нормативні акти до тем, що виносяться на практичні заняття.

При цьому самостійна робота є одним із головних елементів освітнього процесу за заочною формою здобуття освіти.

Більшу частину матеріалу робочої програми навчальної дисципліни здобувач освіти заочної форми здобуття освіти вивчає самостійно в міжсесійний період. Також у міжсесійний період здобувачам освіти надається можливість отримувати консультації НПП за графіком, що встановлюється кафедрою.

Формами самостійної роботи є: 1) виконання домашніх завдань; 2) доопрацювання матеріалів лекції; 3) робота в інформаційних мережах; 4) опрацювання додаткової літератури; 5) складання конспектів тем, що виносяться для самостійного вивчення; 6) підготовка контрольних навчальних заходів.

САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Теми самостійної роботи здобувачів освіти

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Змістовий модуль 1. Наука як спосіб кодифікованого пізнання світу		
1.	В контексті першої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	7
2.	В контексті другої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	7
3.	В контексті третьої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	7
4.	В контексті четвертої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою	7
5.	В контексті п'ятої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою	6
Змістовий модуль 2. Методологія наукового пізнання, зросту знань і створення інновації		
6.	В контексті шостої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	7
7.	В контексті сьомої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою	7
8.	В контексті восьмої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	6
9.	В контексті дев'ятої теми аспіранти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	6
Всього годин		60

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

Змістовий модуль та теми курсу	Академічний контроль	Бали	Термін виконання (тижні)
I – Семестр			
Змістовий модуль 1. Наука як спосіб пізнання світу			
Теми 1. (7 год)	Семінарське заняття, індивідуальне заняття, контрольна робота	15	I-II
Теми 2. (7 год)	Семінарське заняття, індивідуальне заняття, контрольна робота	15	III-IV
Теми 3,4. (14 год)	Семінарське заняття, індивідуальне заняття, підсумкова контрольна робота	20	V-VI
Всього: 28 год	Всього: 50 балів		
Змістовий модуль 2. Основні типи наукової раціональності			
Теми 5. (6 год)	Семінарське заняття, індивідуальне заняття, контрольна робота	15	VII-VIII
Тема 6,7. (14 год)	Семінарське заняття, індивідуальне заняття, контрольна робота	10	IX-X
Тема 8. (6 год)	Семінарське заняття, індивідуальне заняття, модульна контрольна робота	15	X-XI
Тема 9. (6 год)	Семінарське заняття, індивідуальне заняття, модульна контрольна робота. іспит	10	XI-XII
Всього: 32 год	Всього: 50 балів		
Разом: 60 год	Разом: 100 балів		

5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

5.1. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

З метою більш ефективної активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти при вивченні навчальної дисципліни «Філософія науки» можуть використовуватись: лекції з проблемних питань, робота в малих групах, семінари-дискусії, презентації тощо.

Кожен із видів методики застосовується викладачем на власний розсуд. При цьому слід враховувати рівень підготовленості групи, кількість здобувачів освіти, бажання здобувачів освіти брати участь у тому чи іншому виді методики активізації процесу навчання, а також особливості конкретної дисципліни.

1. За джерелом інформації:

– *словесні*: лекція (традиційна, проблемна тощо) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (презентація PowerPoint), семінари, пояснення, розповідь, бесіда;

– *наочні*: спостереження, ілюстрація, демонстрація;

– *практичні*: вправи.

Наприклад, лекції з проблемних питань покликані сприяти розвитку логічного мислення здобувачів освіти і характеризуються тим, що коло питань теми може обмежуватися двома-трьома ключовими моментами, увага здобувачів освіти концентрується на матеріалі, що не знайшов відображення в підручниках, використовується досвід закордонних закладів освіти з роздачею під час лекцій друкованого матеріалу та виділенням головних висновків із питань, що розглядаються. При читанні лекцій можуть даватись питання для самостійного їх осмислення.

2. За логікою передачі і сприйняття навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

Наприклад, робота в малих групах проводиться з метою активізації навчання при проведенні семінарських і практичних занять. Це так звані групи психологічного комфорту, де кожен учасник відіграє особливу роль і певними своїми індивідуальними якостями та знаннями доповнює інших. Використання цієї технології дає змогу структурувати практично-семінарські заняття за формою і змістом, створює можливість для участі кожного здобувача освіти в роботі за метою заняття, забезпечує формування особистісних якостей та досвіду спілкування. Така форма навчання використовується також з метою більш ґрунтовного засвоєння матеріалу, загострення уваги на особливо важливих аспектах, що містять в собі винесені на розгляд проблемні питання.

3. За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4. За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота здобувачів освіти із книгою; виконання індивідуальних навчальних проєктів, презентацій.

Наприклад, презентації проводяться у формі виступів за результатами виконання письмових завдань, з науково-навчальними тезами, рефератами, доповідями перед аудиторією тощо, їх також доцільно використовувати для представлення певних досягнень, результатів роботи групи, звіту про виконання індивідуальних завдань, демонстрації нових наукових поглядів, оригінальних висновків та пропозицій.

5.2. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

Методи стимулювання інтересу до навчання: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

Наприклад, семінари-дискусії (колоквіуми) проводяться для того, щоб сприяти обміну думками і поглядами учасників з приводу даної теми, а також розвинути мислення, допомагати формуванню поглядів і переконань, виробити вміння формулювати думки й висловлювати їх, вміння прислухатись до точки зору опонентів і «чути їх», навчитись оцінювати пропозиції інших людей, критично підходити до власних поглядів.

5.3. Інклюзивні методи навчання

1. Методи формування свідомості: бесіда, диспут, лекція, приклад, пояснення, переконання.

2. Метод організації діяльності та формування суспільної поведінки особистості: вправи, привчання, виховні ситуації, приклад.

3. Методи мотивації та стимулювання: вимога, громадська думка. Вважаємо, що неприпустимо застосовувати в інклюзивному вихованні методи емоційного стимулювання – змагання, заохочення, переконання.

4. Метод самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.

5. Методи соціально-психологічної допомоги: психологічне консультування, аутотренінг, стимуляційні ігри.

6. Спеціальні методи: патронат, супровід, тренінг, медіація.

7. Спеціальні методи педагогічної корекції, які варто використовувати для цілеспрямованого виправлення поведінки або інших порушень, викликаних спільною причиною. До спеціальних методів корекційної роботи належать: суб'єктивно-прагматичний метод, метод заміщення, метод «вибуху», метод природних наслідків і трудовий метод.

6. СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Навчальна дисципліна оцінюється за модульно-рейтинговою системою. Вона складається з одного модуля, що включає два змістових модулі.

Результати навчальної діяльності здобувачів освіти оцінюються за 100-бальною шкалою в кожному семестрі окремо.

За результатами поточного, модульного та семестрового контролів виставляється підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою, національною шкалою та шкалою ECTS.

Модульний контроль: кількість балів, які необхідні для отримання відповідної оцінки за кожен змістовий модуль упродовж семестру.

Семестровий (підсумковий) контроль: виставлення семестрової оцінки здобувачам освіти, які опрацювали теоретичні теми, практично засвоїли їх і мають позитивні результати, набрали необхідну кількість балів.

Загальні критерії оцінювання успішності здобувачів освіти, які отримали за 4-бальною шкалою оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно», подано в таблиці нижче.

Модуль включає бали за поточну роботу здобувача освіти на семінарських, практичних, лабораторних заняттях, виконання самостійної роботи, індивідуальну роботу, модульну контрольну роботу.

Виконання модульної контрольної роботи здійснюється в режимі комп'ютерної діагностики або з використанням роздрукованих завдань.

Реферативні дослідження та есе, які виконує здобувач освіти за визначеною тематикою, обговорюються та захищаються на семінарських заняттях.

Модульний контроль знань здобувачів освіти здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

6.1. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень аспірантів

Оцінка	Критерії оцінювання
«відмінно»	Ставиться за повні та міцні знання матеріалу в заданому обсязі, вміння вільно виконувати практичні завдання, передбачені навчальною програмою; за знання основної та додаткової літератури; за вияв креативності в розумінні і творчому використанні набутих знань та умінь.
«добре»	Ставиться за вияв здобувачем освіти повних, систематичних знань із дисципліни, успішне виконання практичних завдань, засвоєння основної та додаткової літератури, здатність до самостійного поповнення та оновлення знань. Але у відповіді здобувача освіти наявні незначні помилки.
«задовільно»	Ставиться за вияв знання основного навчального матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності, поверхневу обізнаність із основною і додатковою літературою, передбаченою навчальною програмою. Можливі суттєві помилки у виконанні практичних завдань, але здобувач освіти спроможний усунути їх із допомогою викладача.
«незадовільно»	Виставляється здобувачу освіти, відповідь якого під час відтворення основного програмового матеріалу поверхнева, фрагментарна, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Таким чином, оцінка «незадовільно» ставиться здобувачу освіти, який неспроможний до навчання чи виконання фахової діяльності після закінчення закладу вищої освіти без повторного навчання за програмою відповідної дисципліни.

6.2. Система оцінювання роботи здобувачів освіти упродовж семестру

Вид діяльності здобувача освіти	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2		Модуль 3	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів
I. Обов’язкові							
1.1. Відвідування лекцій	1		1		1		1
1.2. Відвідування семінарських і практичних занять	1		1		1		1
1.3. Робота на семінарському і практичному занятті	10		3		4		3
1.4. Виконання завдань для самостійної роботи	10						
1.5. Виконання модульної роботи	25		5		15		5
1.6. Виконання індивідуальних завдань (ІНДЗ)	30		10		10		10
Разом							
Максимальна кількість балів за обов’язкові види роботи: 50							
II. Вибіркові							
Виконання завдань для самостійного опрацювання							
2.1. Складання ситуаційних завдань із різних тем курсу	5		2		2		1
2.2. Огляд літератури з конкретної тематики	5		1		2		2
2.3. Складання ділової гри з конкретним прикладним матеріалом з будь-якої теми курсу	5						
2.4. Підготовка наукової статті з будь-якої теми курсу	10				5		5
2.5. Участь у науковій конференції студентів і молодих учених	5				2		3
2.6. Дослідження українського чи закордонного досвіду	5		2		2		
Разом							
Максимальна кількість балів за вибіркові види роботи: 10							
Всього балів за теоретичний і практичний курс: 60							

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних заняттях, під час виконання самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

6.3. Оцінка за теоретичний і практичний курс: шкала оцінювання національна та ECTS

Оцінка за 100-бальною системою		Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
54 – 60 та більше	<i>відмінно</i>	5	A	<i>відмінно</i>
45 – 53	<i>добре</i>	4	BC	<i>добре</i>
36 – 44	<i>задовільно</i>	3	DE	<i>задовільно</i>
21 – 35	<i>незадовільно</i>	2	FX	<i>незадовільно з можливістю повторного складання</i>
1 – 20		2	F	<i>незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни</i>

6.4. Оцінка за екзамен: шкала оцінювання національна та ECTS

Оцінка за 100-бальною системою		Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
36 – 40 та більше	<i>відмінно</i>	5	A	<i>відмінно</i>
30 – 35	<i>добре</i>	4	BC	<i>добре</i>
24 – 29	<i>задовільно</i>	3	DE	<i>задовільно</i>
14 – 23	<i>незадовільно</i>	2	FX	<i>незадовільно з можливістю повторного складання</i>
1 – 13		2	F	<i>незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни</i>

6.5. Загальна оцінка з дисципліни: шкала оцінювання національна та ECTS

Оцінка за 100-бальною системою		Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ECTS	
		екзамен	залік		
90 – 100	<i>відмінно</i>	5	<i>зараховано</i>	A	<i>відмінно</i>
82 – 89	<i>добре</i>	4		B	<i>добре (дуже добре)</i>
75 – 81	<i>добре</i>	4		C	<i>добре</i>
64 – 74	<i>задовільно</i>	3		D	<i>задовільно</i>
60 – 63	<i>задовільно</i>	3		E	<i>задовільно (достатньо)</i>
35 – 59	<i>незадовільно</i>	2	<i>не зараховано</i>	FX	<i>незадовільно з можливістю повторного складання</i>
1 – 34	<i>незадовільно</i>	2		F	<i>незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни</i>

6.6. Розподіл балів, які отримують аспіранти

ДЛЯ ЕКЗАМЕНУ

Поточне тестування та самостійна робота											Підсумковий тест (екзамен)	Сума	
Змістовий модуль 1						Змістовий модуль 2							
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9				не більше 40	не більше 100
5	5	5	5	5	5	5	5	5					

T1, T2 ... T12 – теми змістових модулів.

6.7. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Поняття світогляду
2. Особливості міфологічного світогляду
3. Феномен сучасного міфу
4. Відмінність між філософським та науковим типами світогляду
5. Типи філософських концепцій
6. Поняття про основне питання філософії
7. Історичні варіанти основного питання філософії
8. Витоки філософських роздумів
9. Основні складові філософської концепції
10. Філософія мілетської школи
11. Філософія елейської школи
12. Демокріт як засновник атомізму
13. Емпедокл як систематизатор ранньої грецької філософії
14. Філософія Сократа і Платона. Спільне і відмінне
15. Аристотель як систематизатор античної філософії й науки
16. Назвіть основні школи елліністичного періоду. Охарактеризуйте одну з них
17. Неоплатонізм як конкурент християнства
18. Основні періоди філософії Середньовіччя
19. Філософія апологетів
20. Філософія патристів
21. Філософія схоластів
22. Філософія Відродження
23. Філософія Просвітництва
24. Вчення Френсіса Бекона
25. Вчення Рене Декарта
26. Німецька класична філософія. Загальна характеристика

27. Вчення І. Канта
28. Зв'язок марксизму та німецької класичної філософії
29. Філософія марксизму. Загальна характеристика
30. Філософія ХХ ст. Загальна характеристика
31. Метод аналогії
32. Методи індукції та дедукції
33. Поняття причинності
34. Поняття руху, розвитку та саморозвитку
35. Онтологічний (семантичний) аргумент Ансельма Кентерберійського
36. Філософія змагальної діяльності
37. Глобальна кіберцивілізація як об'єкт у філософії
38. Квантова безпека як інституційне кіберчислення в сучасній філософії науки
39. Філософія освіти та науки в Україні: релевантність, вестернізація, модернізація
40. Філософія імунно-модуляторної системи людини
41. Метафізика ядерного таламусу в філософії квантової медицини
42. Геронтологія в філософії науки як якість людського довголіття
43. Мережева криптосистема державотворення: сучасний інноваційний контекст у філософії науки
44. Феномен космічних об'єктів у кіберсучасності: філософсько-наукові виклики
45. Штучний інтелект у сучасному кіберкапіталі філософії науки
46. Філософсько-науковий підхід щодо квантової комп'ютеризації
47. Філософські критерії медичного права: глобальна пандемія, коронавірус, квантова вакцинація

7. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Викладання навчальної дисципліни забезпечується сучасними технічними засобами навчання, які побудовані на новітніх інформаційно-комунікаційних технологіях (мультимедійний комп'ютер, мультимедійний проєктор, інтерактивний комплекс SMART Board, авторські засоби мультимедіа).

На заняттях і під час самостійної роботи аспіранти використовуються методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни, ілюстративні комп'ютерні дидактичні матеріали, які розроблені на кафедрі, а саме:

- опорні конспекти лекцій;
- навчальні посібники;
- робоча програма навчальної дисципліни;
- збірка тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти;
- засоби підсумкового контролю (комп'ютерна програма тестування, комплект друкованих завдань для підсумкового контролю);
- презентації.

7.1. Глосарій (термінологічний словник)

АБСОЛЮТ – основна характеристика Бога в середньовічному Його осмисленні, яка передбачає доведення позитивних якостей Бога до гранично можливого стану повноти та досконалості.

АВЕРРОЇЗМ – напрям у зах.-європ. філософії 13-16 ст., що розвивало ідеї Ібн Рушда (Аверроеса) про вічність і нествореність світу, про єдиний, загальний для всіх людей світовий розум як субстанціональну основу індивідуальних душ (звідси слідувало заперечення їх безсмертя), а також вчення про подвійну істину. Виник в Паризькому ун-ті, протистояв як августианству, так і томізму. Був засуджений католицькою церквою.

АГНОСТИЦИЗМ (від грец. agnostos – недосяжний пізнанню) – філос. вчення, що заперечує можливість пізнання об'єктивного світу і досягненість істини; обмежує роль науки лише пізнанням явищ. Послідовний А. представлений у вченнях Дж. Берклі і Д. Юма; агностич. тенденції характерні для Канта і сучас. бурж. філософії.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ (від грец. anthtropos – людина і лат. centrum – центр), переконання, згідно якому людина є центр і вища мета всесвіту і ціль всіх подій, які відбуваються в світі.

АРХЕ – з давньогрец. – початок; перший, вихідний головний пункт; засада. У давньогрецькій філософії – універсальний початок усього сущого.

АТАРАКСІЯ – незворушність, безпристрасність; у школах завершального циклу античної філософії – душевний стан, до якого повинен спрямовувати своє самовдосконалення прихильник мудрості.

АТОМ – дослівно-неподільний, неруйнівний; найменша частинка речовини, яка не підлягає ніяким змінам; за Демокрітом, наявність такої частинки є запорукою незнищуваності світу.

БУТТЯ – філос. категорія, що значить реальність, існуючу об'єктивно. Незводимо лише до матеріально-предметного світу, Б. володіє різн. рівнями: органіч. і неорганіч. природа, біосфера суспіл. Б., об'єктивно-ідеальне Б. (цінності культури, загальнозначимі принципи і категорії наук. знання та ін.), Б. особистості.

ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ, геліоцентрична система світу – вчення про центральне положення Сонця у планетній системі, що кінцево затвердилось після праць Коперніка (1473-1543) і прийшло на зміну геоцентричній системі світу. За часів Коперніка та пізніше геліоцентризм розглядали як аргумент проти релігійних тверджень про особливе становище людини в світі.

ГЕОЦЕНТРИЗМ – те ж саме, що геоцентрична система світу. Погляди, що існували у давнину, згідно яким Земля є нерухомим центром всесвіту біля якого обертаються Сонце та всі інші небесні світла; з розвитком науки замінена на геліоцентричну систему світу Коперніка.

ГЕРМЕНЕВТИКА (від грец. *hermeneutikos* – тлумачущий) – мистецтво, що роз'яснює тлумачення текстів (класич. Стародавності, Біблії і т. п.), вчення про принципи їхньої інтерпретації; екзегетика. В тих, що ідуть від В. Дильтея філос. течіях кін. 19-20 ст., – вчення про «розуміння» (цілісне душевно-духовне переживання) як методол. основу гуманітарних наук (на противагу «поясненню» у прир. науках).

ГІЛЕМОРФІЗМ – (із давньогрец.: *гіле* та *морфе*) – за Арістотелем, вихідні складові будь-якого сутнього; **МАТЕРІЯ** – невизначений пасивний матеріал; **форма** – активне впорядкування матерії.

ГІЛОЗОЇЗМ (від грец. *hyle* – матерія і *zoe* – життя) – філос. вчення про загальну одухотвореність матерії; термін введений у 17 ст. Р. Кедвортом. Г. характерний для ранньої ін.-грец. філософії (іонійська школа, Емпедокл), відносно стоїцизму, для натурфілософії епохи Відродження (Б. Телезіо, Дж. Бруно, Т. Парацельс), ряду франц. матеріалістів 18 ст., в т. ч. Д. Дідро, натурфілос. школи Ф. Шеллінга та ін.

ГНОСЕОЛОГІЯ (грец. *gnosis* – пізнання і *logos* – слово, вчення) – теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання.

ДЕДУКЦІЯ (від лат. *deductio* – виведення) – виведення часткового із загального; шлях мислення, який веде від загального до часткового, від загального положення до особливого. Дедукція, або дедуктивний метод, застосовується тільки в природничих науках, особливо в математиці. Трансцендентальна дедукція відрізняється від емпіричної, яка вказує лише на спосіб утворення поняття завдяки досвіду й рефлексії.

ДЕЇЗМ – розповсюджена в новий час позиція, згідно якої Бог створив світ, надав йому власних законів і далі вже не втручається у його функціонування; творчі ідеї Бога в бутті світу набувають характеру необхідності, пізнання якої стає завданням людини.

ДИСКУРСІВНЕ МІСЛЕННЯ (від лат. *discursus* – міркування) – розсудкове, логічне, опосередковане мислення на відміну від чуттєвого, безпосереднього, інтуїтивного. Д. м. складається з послідовного ряду мислительних ланок, кожна з яких залежить від попередньої і визначає наступну.

ДІАЛЕКТИКА ГЕГЕЛЯ. Вершиною у розвитку домарксистської Д. була ідеалістична Д. Гегеля. Гегель "вперше представив весь природний, історичний і духовний світ і вигляді процесу, тобто у безперервному русі, зміні, розвитку, і зробив спробу розкрити внутрішній зв'язок цього руху і розвитку ". На відміну від абстрактних визначень розсудку Д., за Гегелем є такий перехід одного визначення у інше, в якому виявляється, що ці визначення містять заперечення самих себе.

ДІАЛЕКТИКА МАРКСА. Істинне наукове розуміння Д. було створено Марксом і Енгельсом. Відкинув ідеалістичний зміст філософії Гегеля, вони

побудували Д. на основі матеріалістичного розуміння історичного процесу і розвитку пізнання, узагальнення реальних процесів, що діють у природі, суспільстві і мисленні. Теорія пізнання розглядається матеріалістичною діалектикою як узагальнена історія пізнання і кожне поняття, кожна категорія, не дивлячись на свій предельно загальний характер, відмічені печаткою історичності. Гол. категорією матеріалістичної діалектики є протиріччя.

ДІАЛЕКТИКА. Це один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває у процесі зміни, розвитку, в основі якого — взаємодія (боротьба) протилежностей.

ДІАЛЕКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ – філос. вчення марксизму. Оsn. принципи Д. м. сформульовані в 40-х рр. 19 ст. К. Марксом і Ф. Енгельсом, а в 20 ст. розроблялися В. І. Леніним. В період існування СРСР догматизований Д. м. був проголошений єдин. теоретич. основою науки, культури і соціального життя в цілому, поставлений на службу ідеології і політики компартії. Матерія, згідно Д. м. - єдин. основа світу, свідомість - властивість матерії, рух і розвиток світу - результат його внутр. протиріч. Оsn. закони Д. м.: єдність і боротьба протилежностей, перехід кількості. змін в якісні, закон заперечення заперечення.

ДУАЛІЗМ (від лат. dualis –подвійний) – філософське вчення, що виходить з визнання рівноправності двох початків духу і матерії. Протистоїть монізму, різновид плуралізму. Термін введений Х. Вольфом. Один з найбільших представників Р. Декарт.

ДУХ – у середньовічному світобаченні єдино справжня форма буття або буття як таке, корінь будь-якого існування; основні якості духу – самототожність, абсолютна активність, позапросторовість, неподільність, єдність, вічність, саморефлексивність; у середньовіччі Бог є Бог-Дух.

ДУХОВНІСТЬ ЛЮДИНИ – це ідеальне утворення, що виникло в результаті відображення людиною оточуючого середовища і постійної всебічної взаємодії з ним.

ДУША – в Середні віки джерело і причина людського життя, результат вкорінення у людське тіло частки божественного духу; через це душа займає середнє положення між духом і тілом. Через зв'язок із духом душа постає безсмертною та розумною, через зв'язок із тілом індивідуальною, чутливою, дійовою. І спрямовувати свої зусилля вона може або угору до духу, або вниз, до тілесного.

ЕКЗЕГЕТИКА – мистецтво тлумачення текстів Святого Письма, пояснення змісту та сенсу божественного об'явлення; середньовічні теологи-екзегети виділяли, як правило, 4 прошарки сенсів у змісті Святого Письма: реальний, історичний, символічний та священний.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ (від пізнєлат. exsistentia – існування) або філософія існування – напрям сучас. філософії, що виник на поч. 20 ст. в Росії, після 1-ої світ. війни в Германії, в період 2-ої світ. війни у Франції, а після

війни в ін. країнах. Ідейні витoki – вчення Кьєркегора, філософія життя, феноменологія. Розрізняють реліг. Е. (К. Ясперс, Г. Марсель, Н. А. Бердяєв, Л. Шестов, М. Бубер) і атеїстич. (М. Хайдеггер, Ж. П. Сартр, А. Камю). Центр. поняття – екзистенція (людське існування); осн. модуси (прояви) людського існування – турбота, страх, рішучість, совість; людина розглядає екзистенцію як корень своєї суті в прикордонних ситуаціях (боротьба, страждання, смерть). Осягаючи себе як екзистенцію, людина набуває свободи, яка є вибір самої себе, своєї суттєвості, що накладає на неї відповідальність за все що відбувається в світі. Виявив знач. вплив на літ. і мистецтво Заходу.

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ – це позитивні якості людини, які спрямовані на пригнічення негативних і аморальних думок і прагнень по відношенню до оточуючого середовища і природи. Наприклад, егоїстичного, утилітарного, споживацького, неекономного підходів до використання природних ресурсів. Вона спрямоване і проти безгосподарності, марнотратства, що завдають відчутної шкоди навколишньому середовищу.

ЕМПІРИЗМ (від грец. *empeiria* – досвід) – напрям в теорії пізнання, що визнає чуттєвий досвід єдиним джерелом вірогідного знання. Протистоїть раціоналізму. Для емпіризму характерна абсолютизація досвіду, почуттів. Пізнання, приниження ролі раціонального пізнання (понять, теорії). Як цілісна гносеологіч. концепція Е. сформувався в 17-18 ст. (Ф. Бэкон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм); елементи Е. притаманні позитивізму, неопозитивізму (логіч. Е.).

ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ. В основі естетичної свідомості лежить художня культура, головним у якій є художнє виробництво та споживання. Художня культура включає в себе естетичну активність особистості, її естетичне виховання, а також естетичні потреби, почуття, смаки, які реалізуються в художній творчій діяльності людей. В основі естетичного ставлення людини до світу, її естетичної активності лежить соціально культуротворча діяльність, котра не обмежується лише сферою художньої творчості, а має поширюватися на все суспільне життя.

ЄДНІСТЬ І БОРТЬБА ПРОТИЛЕЖНОСТЕЙ – один із осн. законів діалектики, що розкриває джерело саморуху і розвитку об'єктивного світу і пізнання. Виходить з положення, що основу всякого розвитку складає протиріччя – боротьба (взаємодія) протилежних сторін і тенденцій, що знаходяться разом із тим у внутр. єдності і взаємопроникненні.

ЗАКОН – форма прояву необхідності у природі, об'єктивний, сталий, повторюваний тип зв'язку між процесами та явищами дійсності або всередині них; в попередні епохи закон розглядався переважно як юридичний закон або владна норма.

ЗАКОН ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ – один із основних законів діалектики. Вперше сформульований в ідеалістичній системі Гегеля. З 3. 3. виражає зв'язок нового зі старим, півторюваність на вищій стадії розвитку

деяких якостей нижчої стадії, пояснює прогресивний характер розвитку. В діалектиці категорія заперечення має на увазі перетворення одного предмету на інш. при одночасній «ліквідації» першого. Але це така «ліквідація», яка відкриває простір для подальшого розвитку і виступає як момент зв'язку з утриманням усього позитивного змісту сходинок, що пройдені. Діалектичне заперечення породжується внутрішніми закономірними явищами, виступає як самозаперечення. Із сутності діалектичного заперечення витікає і особливість розвитку, що виражається подвійним запереченням або запереченням заперечення.

ЗАКОН – необхідне, істотне, тривке, відношення, що повторюється між явищами в природі і сусп-ві. Поняття З. споріднено поняттю суттєвості. Існують три осн. групи З.: специфічні, або приватні (напр., З. додавання швидкостей в механіці); загальні для більших груп явищ (напр., З. збереження і перетворення енергії, З. прир. відбору); загальні, або універсальні, З. пізнання. З. складає задачу науки.

ЗМІСТ І ФОРМА, філос. категорії; зміст – визначальна сторона цілого, сукупність його частин; форма – засіб існування і вирази змісту. Відтворювані свідомістю загальні зв'язки і відношення дійсності при певн. умовах набувають специфіч. логіч. функцій, виступають в якості форм мислення (поняття, судження, умовиводи). В похід. мистецтва зміст (художньо відбиті явища життя в їхньому оціночному осмисленні; синоніми: ідейно-тематич. основа, худ. сенс, ідея) і форма (комплекс

ІДЕАЛІЗМ (франц. *idealisme*, від грец. *idea* ідея) – загальне позначення філософських вчень, що стверджують, що дух, свідомість, мислення, психічне первинне, а матерія, природа, фізичне вторинне, похідне. Основні форми ідеалізму – об'єктивний і суб'єктивний. Перший затверджує існування духовного першопочатку поза і незалежно від людської свідомості, другий або заперечує наявність будь-якої реальності поза свідомістю суб'єкту, або розглядає її як щось таке, що повністю визначається його активністю. Розрізняють різноманітні форми ідеалізму в залежності від того, як розуміють духовний першопочаток: як світовий розум (панлогізм) або світову волю (волюнтаризм), як єдину духовну субстанцію (ідеалістичний монізм) або безліч духовних першоелементів (плюралізм), як розумний, логічний початок (ідеалістичний раціоналізм), що досягається як чуттєве розмаїття відчуттів (ідеалізм і сенсуалізм, феноменалізм), як незакономірний, алогічний початок, що може бути об'єктом наукового пізнання (іраціоналізм). Найбільші представники об'єктивного ідеалізму: в античній філософії Платон, Греблі, Прокл; в новий час Г. В. Лейбніц, Ф. В. Шеллінг, Г. В. Ф. Гегель. Суб'єктивний ідеалізм найбільш яскраво висловлений у вченнях Дж. Берклі, Д. Юма, раннього І. Г. Фіхте (18 ст.). У побутовому слововживанні «ідеаліст» (від слова «ідеал») часто означає безкорислива людина, що прагне до піднесеної мети.

ІДЕЯ (або ЕЙДОС) – дослівно: вид, вигляд; основне поняття філософії Платона, що позначає внутрішню неподільну цілість будь-чого, завершену, одвічну його сутність; за дещо модеренизованим тлумаченням – сукупність необхідних та достатніх елементів будь-якого явища або його конструктивний принцип.

ІЄРАРХІЯ – структура світоустрою у християнському світобаченні: оскільки кожна річ має свою власну і унікальну міру причетності до абсолюту, світ постає складною багаторівневою будовою, замкненою на свій буттєвий та смисловий центр; тому ієрархія передбачає два типи зв'язків суцього: взаємоузгодженість та підпорядкування, тобто зв'язок порядку та цінності.

ІНДУКЦІЯ (від лат. *inductio* – наведення) – філософський і взагалі науковий метод руху знання від окремого, особливого до загального, закономірного. Протилежність – *дедукція*. Індукцію як метод надбання всезагального знання з окремих сприйнятів знали вже Сократ (в області моралі) і Епікур; свідомо індукція обґрунтовується й розвивається Ф. Бэконом, Дж.Міллем та ін. Вона полягає в тому, що припущення про зв'язок відомих явищ, зроблене на основі спостережень або виникле якимось іншим шляхом, систематично встановлюється на фактах і набуває значення більшої або меншої вірогідності. Індукція приводить до загальних понять і законів, які можуть бути покладені в основу дедукції; особливо велике значення має індукція для природничих наук. Ф. Бекон говорить у «Новому органоні» (1620), що емпірія не піднімається над окремим, вона завжди рухається лише від досвіду до досвіду, від спостереження до спостереження; напроти, індукція зі спостережень і досвідів виводить причини й загальні положення, а потім знову проводить нові досвіди й спостереження на основі цих причин і загальних положень або принципів.

ІСТИНА – відповідність знання дійсності; об'єктивний зміст емпірич. досвіду і теоретич. пізнання. В історії філософії І. розумілася як відповідність знання речам (Аристотель), як вічне і незмінне абс. властивість ідеальних об'єктів (Платон, Августин), як відповідність мислення відчуттям суб'єкту (Д. Юм), як згода мислення з самим собою, з його апіорними формами (І. Кант). В сучас. логіці і методології науки класич. тлумачення І. як відповідності знання дійсності доповнюється поняттям правдоподібності – міри істинності і відповідно ложності гіпотез і теорій.

ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ (матеріалістичне розуміння історії) – складник марксизму; теорія розвитку і пізнання сусп-ва. Осн. ідеї висунуті К. Марксом, Ф. Енгельсом і В.І. Леніним. І. м. виходить із визнання первинності матеріального життя сусп-ва – суспіл. буття по відношенню до суспіл. свідомості; з ідеї про те, що люди самі творять свою історію, а спонук. мотиви їхньої діяльності визначаються матеріальними умовами суспіл. вир-ва; виділяє вироб. відношення як екон. структуру, базис сусп-ва, визначальну надбудову; розглядає історію як закономірний прир.-іст. процес розвитку і зміни суспіл.-

іст. формацій, в результаті якого затверджується комунізм. Із 20-30-х рр. 20 ст. І. м. був догматизован і схематизован, поставлений на службу політиці компартій.

КАРТЕЗІАНСТВО – напрям у філософії і природознавстві 17-18 ст., теоретич. джерелом якого були ідеї Р. Декарта (латинізов. ім'я cartesius – Картезій, звідси назв.). Вихідним пунктом передбачає самодостовірність свідомості (декартовське «мислю, отже існую») і теорія природжених ідей, послідовний дуалізм, тобто розподіл світу на дві самостійні і незалежні субстанції – протяжну і мислячу.

КАТЕГОРИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ – центр. поняття етики І. Канта, безумовне загальнообов'яз. формальне правило поведінки всіх людей. Вимагає діяти завжди в відповідності з принципом, який у будь-який час міг б стати загальним моральним законом, і відноситись до всякої людини як до мети, а не як до засобу.

КОНФОРМІЗМ – «буду робити так, як чинить більшість»; «що людям, те й мені».

КОСМОС – із давньогрецької: порядок, краса, влаштування, оздоблення; розуміння Всесвіту як розумно та закономірно впорядкованого.

КОСМОЦЕНТРИЗМ – зародився в VI-IV ст. у Греції. Світоглядна картина світу, центральним елементом якої є вчення про космос. Космос охоплює Землю, людину, небесні світила і саме небесне склепіння. Він замкнутий, має сферичну форму і в ньому відбувається постійний кругообіг – все виникає, тече і змінюється. З чого виникає, та чому вертається ніхто не знає.

КРИТЕРІЙ СУСПІЛЬНОГО ПРОГРЕСУ – критерієм слугує передусім ступень розвитку виробничих сил, економічного ладу, а також визначаємих ним надбудованих інститутів, розвитку і розповсюдження культури, розвитку особистості, супень зростання суспільної свободи. В окремі періоди історії в окремих країнах суттєве значення для характеристики розвитку суспільства з точки зору його прогресу або регресу можуть набувати в силу своєї відносної самостійності такі суспільні явища як форми політичного життя, культура, освіта і т. д., хоча вони вторинні, похідні і визначаються економічним ладом суспільства.

КУЛЬТУРА (від лат. cultura – виховання, утворення, розвиток, почитання) – історично визнач. рівень розвитку сусп-ва, творч. сил і хисту людини, висловлений в типах і формах орг-ції життя і діяльності людей, в їхніх взаємовідносинах, а також в створюваних ними матеріальних і духовних цінностях. Поняття «К.» вживається для характеристики певних іст. епох (антич. К.), конкретних сусп-в, народностей і націй (К. майя), а також специфіч. сфер діяльності або життя (К. праці, політій. К., худ. К.); у більш вузькому сенсі – сфера духовного життя людей. Включає в себе предметні результати діяльності людей (машини, споруди, результати пізнання, вир-ва, мистецтва, норми моралі і права і т. д.), а також людські сили і хист, що реалізується в

діяльності (знання, вміння, навик, рівень інтелекту, нравств. і естетич. розвитку, світогляд, засоби і форми спілкування людей).

ЛЮДИНА – суспільна суть, що володіє свідомістю, розумом, суб'єкт сусп.-іст. діяльності і культури. Л. виникла на Землі в ході тривалого і нерівномірного еволюц. процесу – антропогенезу, мн. етапи якого до кінця не ясні. Вважають, що 8-5 млн років назад афр. мавпи поділилися на 2 гілки: одна призвела до людиноподібних мавп (шимпанзе та ін.), інша – до перших гоминид (австралопітеків, що володіли двоногою ходою). Певно, біля 2 млн років назад австралопітеки дали початок роду «людина» (*Homo*), першим представником якого мн. учені вважають «Л. вмілу» (*Homo habilis*) – його копальні залишки знаходять разом із найдавнішими кам'яними знаряддями (т. зв. Олдувайська культура). Біля 1.6-1.5 млн років назад цей вигляд змінився в Схід. Африці «Л. прямоходяча» (*Homo erectus*). Різноманітні особливостям морфології і міри розвитку представники цього вигляду (архантропи, палеоантропи) почали розселятися із Тропіч. Африки по всьому континенту, а також в Європі і Азії. З приводу часу, місця виникнення і прямих предків Л. сучас. вигляду – Л. розумна (*Homo sapiens*) – наука не має єдиної думки. Згідно одній гіпотезі він виник в Африці біля 200 тис. років назад і після цього повсюди витіснив більш давніх людей; згідно другої – формування «Л. розумної» (т. зв. Сапієнтація) відбувалося поступово в різних частинах планети. Біля 40 тис. років назад, на рубежі верх. палеоліту, «Л. розумна» стає єдин. представником сімейства гоминид і заселяє практично всю Землю. Як біол. вид Л. має безліч загальних ознак з ссавцями, передусім приматами. Специфіч. особливості Л., що різко виділяють її зі світу тварин: прямоходіння, високий розвиток головного мозку, мислення і членороздільна промова. Л. пізнає і змінює світ і саму себе, творить культуру і влас. історію. Сутність Л., її походження і призначення, місце Л. в світі були і залишаються центр. проблемами філософії, релігії, науки і мистецтва.

МАКРОКОСМ ТА МІКРОКОСМ – поняття, що позначають фундаментальні орієнтири європейського світобачення доби Відродження: макрокосм – великий світ, мікрокосм – малий світ або людина. Ці поняття співвідносні: мікросвіт є концентрацією та виявленням властивостей великого світу, а останній перебуває у спорідненості із якостями людини.

МАТЕРІАЛІЗМ (від лат. *materialis* – речовинний), філос. напрям, який виходить із того, що світ матеріальний, існує об'єктивно, незалежно і поза свідомістю, що матерія первинна, нічим не створена, існує вічно, що свідомість, мислення – властивість матерії, що світ і його закономірності є пізнаваними. Термін «М.» вживається з 17 ст. Гол. чином в сенсі фіз. уявлень про матерію, а з поч. 18 ст. в філос. сенсі для протиставлення М. ідеалізму. Іст. форми М.: антич. М. (Демокрит, Епікур), М. епохи Відродження (Б. Телезіо, Дж. Бруно), метафізич. (механістич.) М. 17-18 ст. (Г. Галілей, Ф. Бекон, Т. Гоббс, П. Гассенді, Дж. Локк, Б. Спіноза; франц. М. 18 ст. – Ж. Ламетрі, К. Гельвецій, П.

Гольбах, Д. Дідро), антропологіч. М. (Л. Фейербах), М. (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін).

МАТЕРІЯ (лат. *materia*) – речовина; субстрат, субстанція; зміст. В лат. філос. мову термін введений Цицероном як переклад грец. *hyle*. Поняття М. як субстрата речовинного світу було вироблене в грец. філософії в вченнях Платона і Аристотеля, при цьому М. розумілася як неформлене небуття (*meon*), чиста потенція. Сформульоване Декартом поняття М. як тілесної субстанції (на противагу «мислячій» субстанції), що володіє простір. довжиною і подільністю, покладено в основу матеріалізму 17-18 ст. М. – центр. категорія діалектич. матеріалізму.

МЕТАФІЗИКА як філософський метод дослідження визнає речі, явища, процеси відособленими одне від одного, а зв'язки між ними – лише зовнішніми, тому вони, а також поняття, які їх відображають, розглядаються відокремленими один від одного.

МЕТОД (від грец. *methodos* – шлях, дослідження) – спосіб досягнення певної цілі, сукупність прийомів чи операцій практичного чи теоретичного освоєння дійсності.

МЕТОД (грец. *methodos* – спосіб пізнання) – сукупність правил дії (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, які сприяють розв'язанню теоретичних чи практичних проблем.

МЕХАНІЦИЗМ – світоглядний принцип, висунутий у 17-18 ст., що пояснює розвиток природи і сусп-ва законами механіч. форми руху матерії. Джерело М. – абсолютизація законів механіки. В широкому сенсі – зведення складної, якісно своєрідної форми руху до більш простої (напр., соціальної – до біологічної).

МИСЛЕННЯ – вищ. сходинка людського пізнання. Дозволяє одержувати знання про такі об'єкти, властивості і відношення реального світу, які не можуть бути безпосередньо сприйняті на чуттєвому рівні пізнання. Форми і закони М. вивчаються логікою, механізми його протікання психологією і нейрофізіологією. Кібернетика аналізує М. у зв'язку із задачами моделювання деяких мисл. функцій.

МОЖЛИВІСТЬ І ДІЙСНІСТЬ – філос. категорії, що висловлюють осн. східці розвитку предметів і явищ; можливість – тенденція розвитку предмету; дійсність – предмет, що об'єктивно існує як результат реалізації деякої можливості. Розрізняють абстрактну, або формальну (для здійснення якої немає всіх необхідних умов), і реальну (що володіє для своєї реалізації всіма необхідними умовами) можливості.

МОЛОДОГЕГЕЛЬЯНСТВО – радикальне крило гегелівської філософської школи. Їх інтерпретація філософії Гегеля і критика християнства виявились специфічною для тогочасних нім. умов формою пробудження буржуазно-демократичного мислення і політичного інтересу взагалі. Оформленню лівого крила гегельянства сприяла книга Д. Штрауса «Життя

Ісуса» (1835), де були критично проаналізовані євангельські догмати. Штраус розглядав Христа як буденну історичну особистість, надприродність якої є продуктом міфу. М. цікаво як перша спроба – на моделі релігії – проаналізувати суспільну свідомість у якості соціальної структури (ідеалогії). У центрі їх уваги опинилось питання про те, як виникають і отримують примусову силу невірні уявлення про суспільство. М. виявило обмеженість чисто іманентного аналізу суспільної свідомості і вказало на необхідність дослідження матеріальних суспільних відносин, виведення з них духовного життя суспільства.

МОНАДИ – прості неподільні субстанції.

МОНАДОЛОГІЯ (від монада і Логія) – вчення про монади, розвинене Г. В. Лейбніцем в одноім. сурядності (1714) і його послідовниками.

МОНІЗМ (від грец. monos один, єдиний) – засіб розгляду розмаїття явищ світу в світлі єдиної основи (субстанції) всього існуючого. Протилежність монізму дуалізм (що визнає два незалежних початка) і плюралізм (що виходить із безлічі початків).

МОНОТЕЇЗМ – віра в одне єдине божество, в єдиного бога, єдинобожність; протилежність політеїзм. У богословській літературі до монотеїстичних релігій відносять іудаїзм, християнство і іслам.

МОРАЛЬНА СВІДОМІСТЬ – ця форма свідомості тісно пов'язана з правосвідомістю. Мораль являє собою сукупність, систему норм, правил поведінки людей в суспільстві. На відміну від правових норм, норми моралі не закріплені юридично, а регулюються в суспільстві силою громадської думки. Моральна свідомість особистості найкраще проявляється в її активній життєвій позиції, бо справжня мораль – це мораль активної діяльності.

НАТУРАЛІЗМ (лат. naturalis – природний) – філософський напрям, який вважає природу універсальним принципом усього сущого.

НОМІНАЛІЗМ (лат. nomen – ім'я, nominalis – іменний, ім'я) – філософське вчення, що заперечує онтологічне значення, реальне існування універсалій (загальних понять), стверджуючи, що універсалії існують не в дійсності, а тільки в мисленні, вважаючи їх лише іменами, словесними позначками, що відносяться до безлічі подібних одиничних речей (крайній, або точний, номіналізм – І. Росцелін та ін.), «помірний номіналізм» – **концептуалізм**; заснований П. Абеляром – акцентує увагу на виділення чисто мислительних утворень, що існують у розумі людини (концепти), понять, отриманих через узагальнення від конкретних предметів цього світу. Виник в 11-12 ст., отримав особливий розвиток у 14-15 ст. (У. Оккам і його школа).

НООС (або НУС) – із давньогрец. – розсудок, розум, мудрість; у давньогрецькій філософії – Світовий розум, розпорядник та впорядник усього сущого у світі.

ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ – провідні категорії світоосмислення епохи Нового часу: об'єктом позначали частину (фрагмент) природи, на яку спрямовувалась

активність людини, суб'єктом – людину як вихідний пункт проявів активності розумового та матеріального планів.

ОБ'ЯВЛЕННЯ – пряме і безпосереднє розкриття Богом своїх намірів та настроїв людям, як правило – через обраних осіб: пророків, провидців та ін. Об'явлення не є проявом “мови Бога”, оскільки наміри Бога не можна передати адекватно ніякими частковими формами, у тому числі – і людською мовою; через це об'явлення потребує тлумачення, екзегетики.

ОДИНИЧНЕ І ЗАГАЛЬНЕ - філософські категорії, що виражають різноманітні об'єктивні зв'язки світу, а також сиупені пізнання цих зв'язків. Об'єкти дійсності своєрідні, от чому вони відрізняються одне від одного. Тому кожний об'єкт сприймається як щось О. О. виявляється таким, що має і спільні риси. Коли спільні риси притаманні тільки вузькій групі об'єтів, то вони виступають як О. Коли ж усім предметам і явищам, то як З. О. і З. знаходяться у нерозривному зв'язку, єдності, різниця між ними відносна, вони взаємно переходять одне в одне.

ОНТОЛОГІЯ (грец. *ontos* — єство і *logos* — слово, вчення) — вчення про першооснови буття, сфери буття і категорії.

ПАНПСИХІЗМ – позиція, яка наділяє усі явища світу душею, оскільки саме світова душа постає джерелом життя та активності космосу; через це зірки, планети, мінерали розглядалися як одухотворені істоти.

ПАНТЕЇЗМ (грец. *pan* — усе і *theis* — бог) — філософське і релігійні вчення про присутність Бога у єстві самої природи, ототожнення Бога з природою, розчинення Бога в природі, або, навпаки, природи у Богові. Характерний для натурфілософії Відродження і матеріалістичної системи Б. Спінози.

ПАТРИСТИКА (від грец. *pater*, лат. *pater* - батько), термін, що значить сукупність теологічних, філософських і політико-соціологічних доктрин християнських мислителів 2-8 ст. - т. зв. отців церкви. Періоди: 2-3 ст. - полемічне філософствування т. зв. Апологетів (Тертуліан, Клімент Александрійський і особливо Ориген); 4-5 ст. - систематизація церк. доктрини (каппадокійський гурток: Василій Великий, Григорій Назіанзин, Григорій Нисський; на Заході – Августин); 6 ст. – початок стабілізації догми і кодифікації наук під егідою теології (Леонтій Візантійський, Боецій), що завершуються в працях Іоанна Дамаскіна. **АПОЛОГЕТИКА** – галузь теології, спрямована на обґрунтування та захист християнства супроти язичництва (докази буття Бога, безсмертя душі, вчення про ознаки божественного одкровення, розгляд заперечень, направлених проти релігії).

ПЕРЕХІД КІЛЬКІСНИХ ЗМІН В ЯКІСНІ – один із законів діалектики, що викриває найбільш загальний механізм розвитку. Досягнувши певн. порогової величини (т. зв. кордони міри), кількості. Зміни об'єкту призводять до перебудови його структури, в результаті чого утворюється якіс. нова система. Сформульований Гегелем і розвинутий в марксизмі.

ПІЗНАННЯ – процес відбивання і відтворення дійсності в мисленні суб'єкту, результатом якого є нове знання про світ.

ПЛЮРАЛІЗМ (від лат. pluralis – множинний) – 1) філософське вчення, згідно якого існує декілька (або безліч) незалежних початків буття або підстав знання. Термін «плюралізм» введений Х. Вольфом (1712). 2) Характеристика демократичної політичної системи суспільства, при якій соціальні групи мають органічні (інституційні) можливості для вираження своїх інтересів через своїх представників (політичні партії, профспілки, церковні і інші організації).

ПОЗИТИВІЗМ (франц. positivisme, від лат. positivus – позитивний) – філос. напрям, виходить із того, що все справжнє (позитивне) знання – сукупний результат спец. наук; наука, згідно П., не потребує будь-якої стоячої над ним філософії. Засн. у 30-х рр. 19 ст. О. Контом (увів сам термін). Розрізняють «класич.» П. – Е. Літтре, І. Тен, Е. Ренан (Франція), Дж. С. Милль, Г. Спенсер (Великобританія), В. В. Лесевич, М. М. Троцький (Росія); емпіріокритицизм (махізм); сучас. форма П. – неопозитивізм. Виявив вплив на методологію прир. і суспіл. наук (особливо 2-пол. 19 ст.).

ПОЛІТЕЇЗМ (від пол. і грец. theos – бог) – багатобожжя, віра в багатьох богів. Протилежність – монотеїзм.

ПРОГРЕС (від лат. progressus – рух вперед) – напрям розвитку, для якого характерний перехід від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого. О П. можна говорити стосовно системи в цілому, окр. її елементах, структурі об'єкта, що розвивається. Поняття П. протилежно поняттю регрес.

ПРОСВІТНИЦТВО – ідейний рух XVIII ст., визначений раціоналістичним світоглядом, із його культом розуму, який тільки один і здатний змінити життя людства на краще та бути засадою побудови щасливого життя людини та суспільства, вірою в науку, соціальний прогрес, визнання природних прав людини. Просвітники вважали, що головна причина людських бід у людському невігластві, а, отже, його необхідно ліквідувати через просвітлення людей, звідси і назва епохи. Просвітники поставили собі за мету створення таких суспільних відносин, які б відповідали вимогам розуму, принципам справедливості, свободи, рівності і братерства. Предметом особливої уваги стають проблеми людини, її історичної діяльності, її прав та політичних свобод, проблем історичного прогресу, ідея вдосконалення суспільства, природа та призначення релігії. Для просвітників був характерним поділ суспільства на «темну» масу, народ, який необхідно просвітити та виховати та «еліту», купку інтелектуалів, які знають у чому полягають розумні засади майбутнього суспільства і що потрібно для свободи, щастя і благополуччя народу.

ПСИХОАНАЛІЗ (від психо й аналіз) – засіб психотерапії і психол. вчення, розвинене З. Фрейдом у кін. 19 - поч. 20 ст., що ставить у центр уваги несвід. психіч. процеси і мотивації. Витиснення зі свідомості неприйнятних для нього потягів (особливо сексуальних) і турбувань, що травмують, розглядається

в П. як гол. джерело невротич. симптомів і різн. патол. явищ (забувань, помилкових дій і т. п.). В основі психотерапії – аналіз комплексів, що витіснять з допомогою вільних асоціацій, тлумачення снів і т. п. Психіч. структура особистості в П.: несвід. «Воно» (область потягів); свід. «Я», що стримує імпульси «Воно» шляхом різн. захисних механізмів; «Понад-Я» (область соціальних норм і нравств. настанов). Став вхідною основою багатообразних течій глибинної психології; виявив вплив на літ. і на літ.-ведення, мистец.-ведення та ін.гуманітарні науки.

РАЦІОНАЛІЗМ (від лат. rationalis – розумний, ratio – розум) – філософський напрям, що визнає розум, мислення основою пізнання і поведінки людей. Протистоїть як ірраціоналізму, так і сенсуалізму. Виступивши проти схоластики і реліг. догматизму середньовіччя, класичний Р. 17-18 ст. (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц) виходив з ідеї природного порядку – нескінченного причинного ланцюга, що пронизує весь світ. Наук. (тобто об'єктивне, загальне, необхідне) знання, згідно Р., досяжно тільки шляхом розуму - водночас джерела знання і критерії його істинності.

РЕАЛІЗМ (від середньовіччя. лат. realis – речовинний, дійсний) – у середньовічній філософії напрям, що визнає загальне – універсалії (універсальне, наприклад, Бог) існує реально, незалежно від свідомості і передуює одиничному. Реальність, що лежить поза свідомістю, яка тлумачиться або як буття ідеальних об'єктів (Платон, сер. схоластика), або як об'єкт пізнання, незалежний від суб'єкта, пізнавального процесу і досвіду (філос. Р. 20 ст) Реалізм науковий – напрям у сучасній зах. філософії науки, що визнає існування об'єктивної реальності і можливість її істинного пізнання в ході історичної еволюції наукових теорій. Осн. предст. – Х. Патнем, У. Селларс, М. Хессе, А. Масгрейв, Г. Харре.

РЕГРЕС (від лат. regressus – зворотний рух) – тип розвитку, для якого характерний перехід від вищого до нижчого, процеси деградації, пониження рівня орг-ції, втрати спроможності до виконання тих або інших функцій; включає також моменти застою, повернення до виживших себе форм і структур. Протилежний прогресу.

РЕНЕСАНС (Відродження) – період у культурному і ідейному розвитку країн Зах. і Центр. Європи (в Італії 14-16 ст., в ін. країнах кін. 15-16 ст.), перехідний від культури середньовіччя до культури нового часу, що виявляється у гуманістичному світогляді, (гуманізм), звернення до філософської та культурної спадщини античності, немов би її «відродження», розвитку природознавства. Творчість діячів Відродження проникнута вірою в необмежені можливості людини, її волі і розуму, запереченням схоластики і аскетизму (гуманістична етика Лоренцо Валла, Піко делла Мірандоли та ін.). Пафос затвердження ідеалу гармонічної, творчої особистості, краси і гармонії дійсності, звернення до людини як до вищого початку буття, відчуття цільної і стрункої закономірності світобудови характеризують епоху. В епоху

Відродження розповсюдились філос. ідеї неоплатонізма (Фічіно) і нтурфілософії, пантеїзму (Микола Кузанський, Телезіо, Парацельс, Бруно та ін.), були зроблені видатні наук. відкриття в області географії (Великі географічні відкриття), астрономії (розробка Коперніком геліоцентрич. Системи світу), анатомії (Везалій).

РЕФЛЕКСІЯ – форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення своїх власних дій та їх законів; діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини. здатність самоусвідомлення, свідомого регулювання наших думок, почуттів, вольових порухів. Ми скеровуємо пізнання на самих себе. Об'єктом думки стає сама думка (це і є рефлексія).

РЕФОРМАЦІЯ (від лат. reformatio – перетворення) – суспільний рух у зах. і центр. Європі в 16 ст., спрямований проти офіційної церкви. Він вимагав спрощення релігійних обрядів, заперечував роль церковних ієрархів як посередників між людиною і Богом, відкидав монашество як релігійний інститут. Початок Р. поклав виступ М. Лютера в 1517 р. в Германії. Ідеологи Р. висунули тези, якими фактично заперечувалась необхідність католицької церкви з її ієрархією і духівництва взагалі. З іншого боку, реформація – це поглиблення духовного життя, перенесення ваги із зовнішнього контролю офіційної церкви на контроль внутрішній. Протестантизм можна розглядати і як реакцію на «безмірність», «відв'язаність» (у тому числі й від моральних норм) особи епохи Відродження.

РОЗВИТОК – направлена, закономірна зміна; в результаті Р. виникають нові якості стану об'єкта – його складу або структури. Розрізняють дві форми Р.: еволюційну, зв'язану з поступовими кількіс. змінами об'єкту; революційну, що характеризується якіс. змінами у структурі об'єкту. Виділяють висхідну лінію Р. (Прогрес) і нисхідну (Регрес). У сучас. науці розробляються спеціально-наук. теорії Р., в яких, на противагу класич. природознавству, що розглядало гол. обр. зворотні процеси, описуються нелінійні, скачкоподібні перетворення.

РУХ (філос.) – засіб існування матерії, в самому загальному вигляді – зміна взагалі, всяка взаємодія об'єктів. Р. виступає як єдність мінливості і тривалості, перервності і безперервності, абсолютного і відносного.

СВІДОМІСТЬ – одне з осн. понять філософії, соціології і психології, що значить людську спроможність ідеального відтворення дійсності в мисленні. С. – вищ. форма психіч. відбивання, властива суспільно розвиненій людині і зв'язана з промовою, ідеальна сторона цілепоглинаючої діяльності. Виступає у двох формах: індивідуальній (особистій) і суспільній.

СВІТОГЛЯД – система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу. Форми світогляду: **Світовідчуття** – емоційна складова світогляду, безпосереднє чуттєве сприйняття оточуючого світу через багатоманіття відчуттів, почуттів та

настроїв (домінує у міфології). **Світосприйняття** – цілісне відображення ситуацій та подій у вигляді наочних образів та уявлень, забезпечує чуттєві орієнтири людини в оточуючому світі та залежить від мотиваційної сфери. **Світорозуміння** – пізнавально-інтелектуальний бік світогляду, що включає в себе систему точних знань про світ, закони, теорії, принципи, регулятори (домінує у філософії). Види світогляду: **Буденний Світогляд** – сукупність поглядів на світ і покликання людини, які сформувались у певного народу, спільноти під впливом практичного життя і функціонують стихійно, без видимих зусиль з боку тих, хто їх дотримується. **Міфологічний Світогляд** – це первісна світоглядна форма людства, що містила в собі в нерозчленованому(синкретичному) вигляді всі наступні форми суспільної свідомості – релігію, мистецтво, науку, мораль та ін., в тому числі філософію. Першим дійшов висновку про те, що міф є стадією розвитку свідомості французький культуролог Л.Леві-Брюль. **Релігійний світогляд** заснований на вірі в існування надприродних, непізнаваних сил, у якому дійсність представлена у фантастичних образах, шляхом уведення надприродних властивостей і сутностей. **Філософський світогляд** – це теоретично осмислений світогляд, сукупність самих загальних теоретичних поглядів на світ, місце людини в ньому та з'ясування різних форм відношення людини до світу. **Науковий світогляд** – це теоретично-практична означена система знань, що перебуває у безперервному розвитку і намагається віднайти об'єктивну істину в тій чи іншій сфері відношення «людина-світ».

СВІТОГЛЯД – це більш-менш систематизований комплекс уявлень, оцінок, установок, принципів, що забезпечують цілісне бачення та усвідомлення світу і місця в ньому людини, разом з життєвими позиціями, програмами та іншими спонуками поведінки, активного діяння взагалі.

СЕНСУАЛІЗМ (від лат. *sensus* – сприймання, почуття) – напрям у теорії пізнання, згідно якому відчуття, сприймання – основа і головна форма вірогідного пізнання. Протистоїть раціоналізму. Осн. принцип С. – «немає нічого в розумі, чого не було б у почуттях» – поділяли П. Гассенді, Т. Гоббс, Дж. Локк, К. Гельвецій, Д. Дідро, П. Гольбах, а також Дж. Берклі, Д. Юм.

СТИХІЙНА ДІАЛЕКТИКА відбиває світ як ціле, що беззупинно змінюється, в якому незмінний і самототожний першопочаток предстає в різноманітних формах, зазнаючи всілякі перетворення.

СУБСТАНЦІЯ – одне з центральних понять новоєвропейського світоосмислення, що позначало таку основу світу, яка охоплювала та пронизувала собою усі форми та явища дійсності, була самовладною та не потребувала для свого буття ніяких інших джерел або причин.

СУСПІЛЬСТВО, в широкому сенсі, – сукупність історичних форм, що склалися під впливом сучас. діяльності людей; у вузькому сенсі – історично конкретний тип соціальної системи, певна форма соціальних відносин (напр., С., протиставлене державі, у Гегеля).

СУТНІСТЬ І ЯВИЩЕ – філос. категорії. Сутність – це внутр. зміст предмету, що висловлюється в єдності всіх його різноманітних властивостей і відношень; явище – те або інше відкриття предмету, зовніш. форми його існування.

СХОЛАСТИКА (лат. scholasticus – учений, шкільний) – філософське вчення, в якому поєднані релігійно-філософські засновки з раціоналістичною методикою та формально-логічними проблемами. Пізніше це слово набуло негативного значення, ним стали позначати відірване від життя мудрування.

ТЕЛЕОЛОГІЯ (грец. telos – ціль і logos – слово, вчення) – вчення про мету, доцільність, згідно з яким все для чогось призначене, має свою ціль. В середньовіччі головним вважалося відношення людини і Бога. Земля – центр Всесвіту, людина – вінець творіння. Отже, весь світ Бог створив для людини. Геоцентрична система ґрунтується на *телеології*.

ТЕОЛОГІЯ (від грец. theos – бог) (богослов'я) – сукупність реліг. доктрин і вчень про суттєвість і чинність Бога. За змістом – це теоретична складова релігійного віровчення, покликана узгоджувати між собою основні догми релігії та пояснювати їх. Припускає концепцію абсолютного Бога, що повідомляє людині знання про себе в одкровеннях. У точному сенсі про Т. прийнято говорити стосовно іудаїзму до христ-ва та ісламу.

ТЕОЦЕНТРИЗМ (від грец. theos – бог, лат. centrum – центр) – теологіч. концепція, згідно якої бог виступає джерелом будь-якого буття і блага, що розуміється як абсолютне, досконале буття і найвище благо. Основою порядності є слугування богу і преклоніння перед ним. Найвищим змістом людськ. існування визнається уподібнення богу. Т. органічно пов'язаний із теїзмом і такими його фундаментальними принципами, як креаціонізм, провіденціалізм і т. д.

ТОМІЗМ – вчення Фоми Аквінського, заснований ним напрям католицької філософії і теології, що з'єднав християнські догмати із засобом Аристотеля. В 13 ст. посів панівне положення у схоластиці, відтіснивши августинівський платонізм і протистоячи аверроїзму.

ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ (від лат. transcendere – переступати) – за межами зовнішнього, зображуваного; характеристика Бога у християнському світобаченні як такого, який принципово несумісний із реаліями світу внаслідок того, що назліченно їх перевершує, тобто це позамежність або позасвітність Бога.

УКРАЇНСЬКИЙ КОРДОЦЕНТРИЗМ – підстава української духовності. За цим поняттям провідну роль у житті людини відіграють не розумовораціональні сили, а її емоції, почуття. Мотивацією до дії виступає не розум, а серце. У.к. – екзистенція, що виступає основою самого буття або й частиною природи укр. народу. Основою К. є живе і чутливе серце людини.

ФІЛОСОФІЯ є формою суспільної свідомості, що розглядає та досліджує пізнавальне, морально-етичне, ціннісне, практично-перетворююче ставлення

людини до дійсності та формує систему узагальнених поглядів на світ і місце в ньому людини. Як форма суспільної свідомості філософія складається з великої кількості теорій, що на теоретичному рівні вирішують світоглядові проблеми. **Філософія** (грец. philosophia – любов до мудрості) – теоретичний світогляд, вчення, яке прагне досягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві. – Це система самих загальних теоретичних поглядів на світ, місце в ній людини, вияснення різних форм відношення людини до світу. Це одна з форм світогляду, в основі якої лежить раціональне начало. **Предметом** філософії є світ у цілому (природа, суспільство і мислення) у своїх найзагальніших закономірностях, найбільш загальні закони розвитку природи, людського суспільства, мислення, всієї духовної культури в контексті суб'єкт-об'єктного відношення, відношення «людина – світ».

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ МЕТОД. Головним своїм завданням вбачає формування понять, якими оперує філософія. На думку його прихильників, це відбувається шляхом інтуїтивного вбачання (схоплення) сутностей (загального) в одиничному.

ФІЗИС (або ФЮЗИС) – із давньогрец. – природа; у вихідному значенні те, що становить основу будь-чого, що довільно, без впливу ззовні діє, проявляє активність, зростає, розширюється, породжує свої різноманітні прояви.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ – вчення про сутність людини, про співвідношення в людині природи та культури.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, в широкому сенсі – вчення про природу (суттєвість) людини; у вузькому – ідеалістич. течія в зах.-європ. філософії 20 ст., більш німецької, засн. у 1920-х рр. М. Шелером і Х. Плеснером. виходило знач. мірою з ідей філософії життя (В. Дильтей) і феноменології Е. Гуссерля, в подальшому отримали розповсюдження ідеї прагматизма (А. Гелен), «культурантропології» (Е. Ротхаккер та ін.), екзистенціалізма, структуралізма та ін. Є також спроби еkleктич. поєднання антропологіч. підходу з принципами марксизму (Ж. П. Сартр та ін.).

це найзагальніше усвідомлення людиною навколишнього світу, свого місця в ньому, свого ставлення і відношення до цього світу й до себе, своїх претензій і намірів щодо світу та шляхів реалізації цих намірів (життєвих програм).

ЦИВІЛІЗАЦІЯ (від лат. civilis – громадянський, державний), 1) синонім культури. 2) Рівень, сходинка суспіл. розвитку, матеріальної і духовної культури (антич. Ц., сучас. Ц.). 3) Сходинка суспіл. розвитку, наступна за варварством (Л. Морган, Ф. Енгельс). 4) В деяких ідеалістич. теоріях епоха деградації і занепаду в протигагу цілісності, органічності культури.

7.2. Рекомендована література

Основна

1. Августин Святий. Сповідь. К., 1996.
2. Александрова О.В. Філософія Середніх віків та доби Відродження : підручник. К. : Видавець «ПАРАПАН», 2002.
3. Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Михальченко М.І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник для вищих навч. закл. 3-тє вид., випр. та доп. К. : Генеза, 2006.
4. Берлін І. Чотири есе про свободу (Дві концепції свободи). К., 1994.
5. Волинка Г.І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті : навч. посібник. К., 2005.
6. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика : підручник / Г. І. Волинка, В. І. Гусєв, І. В. Огородник, Ю. О. Федів. К., 1999.
7. Вступ до філософії : навч.-метод. посіб. з курсу «Філософія» для студентів усіх спец. і форм навчання / [І. В. Владленова та ін.] ; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2018. 185 с.
8. Горак Г.Л. Філософія: курс лекцій. К., 1998.
9. Горський В. Історія української філософії : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Горський, К. В. Кислюк. К. : Либідь, 2004. 488 с.
10. Гордер Юстейн. Світ Софії. Роман про історію філософії. Львів, 1997.
11. Грабович Г. Поет як міфотворець. К., 1998.
12. Гусєв В.І. Вступ до метафізики : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 488 с.
13. Гусєв В.І. Західна філософія Нового часу. XVII – XVIII ст. : підручник. 2-ге вид., стереотип. К. : Либідь, 2000.
14. Декарт Р. Метафізичні розмисли. К., 2000. С. 7-70 // <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dekart/index.html>.
15. Декарт Р. Міркування про метод (пер. з фр.). Київ : Тандем, 2001 // URL: www.management.com.ua/vision/vis017.html.
16. Добронравова І.С. Ідеали і типи наукової раціональності // <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr-ideal.html>.
17. Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Новітня західна філософія науки : підручник. К. : Вид. «ПАРАПАН», 2008. 216 с.
18. Добронравова Ірина. Практична філософія науки. К. : Університетська книга, 2023. 352 с.
19. Енциклопедія постмодернізму. К. : Основи, 2003.
20. Захара І. Лекції з історії філософи. Львів, 1997.
21. Історія української філософії : підручник. К. : Академвидав, 2008.
22. Історія філософії України : навч. посібник / Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. К. : Либідь, 1994.

23. Історія філософії : підручник / В. І. Ярошовець, І. В. Бичко, В. А. Бугров та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. К., 2002.
24. Історія філософії : словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. К. : Знання України, 2006. С. 78-178.
25. Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії : навч. посібник. Львів : Світ, 2001.
26. Кондзьолка В.В. Нариси історії античної філософії. Львів, 1993.
27. Коплстон Ф. Середньовічна філософія. К., 1997.
28. Маланюк Є. Шевченкові метаморфози. Творчість і національність // Маланюк Є. Книга спостережень. Торонто, 1966.
29. Методично-дидактичний посібник для організації самостійної роботи з курсу «Філософія» для студентів всіх форм навчання, усіх спеціальностей / уклад. О. М. Сичевська-Возняк. Луцьк : Луцький НТУ, 2017. 40 с.
30. Несторенко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини. К., 1995.
31. Огієнко І. Українська культура. К., 1918, 1991, 1994.
32. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. К., 1997.
33. Петрушенко В.Л. Філософія : навч. посіб. У 2 ч. Світова філософія, фундаментальні проблеми філософії. Релігієзнавство, етика та естетика, логіка / В. Л. Петрушенко. Львів : Новий Світ-2000, 2012. 647 с. : іл. Серія «Вища освіта в Україні».
34. Платон. Апологія Сократа // Платон. Діалоги. К., 1995.
35. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство : навчальний посібник. Видання друге, перероблене та доповнене. К. : Центр навчальної літератури, Інкос, 2006.
36. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: У 2-х т. К., 1994.
37. Причепій Є.М, Черній А.М., Чекаль Л. А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Академвидав, 2006.
38. Рассел Б. Історія західної філософії. К., 1997.
39. Розвиток філософської думки в Україні. К., 1994.
40. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. Львів, 1994. С. 36-94.
41. Самардак М.М. Філософія науки: напрями, теми, концепції : навч. посіб. К. : Вид. «ПАРАПАН», 2011. 204 с.
42. Сартр Ж.-П. Буття і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія : навч. посібник. К., Ваклер, 1996.
43. Сенека. Моральні листи до Луцилія. К., 1996.
44. Сичевська-Возняк О.М., Сільвестрова О.Ю. Філософія : навчальний посібник / О. М. Сичевська-Возняк, О. Ю. Сільвестрова. Луцьк : ЛНТУ, 2018. 189 с.
45. Сковорода Г. Пізнай людину у собі. Пер. М. Кашуби. Львів, 1995.

46. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії (від Декарта до Вітгенштайна). К., 1998.
47. Сміт Е. Національна ідентичність. К., 1994//<http://litopys.org.ua/smith/smi.htm>.
48. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / За ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. М. І. Горлача. Київ; Харків, 1997.
49. Татаркевич В. Історія філософії. Т.3. Львів, 1999.
50. Татаркевич Вл. Історія філософії. Т. 1. Львів, 1997.
51. Тейлор Ч. Подолання епістемології // Після філософії: кінець чи трансформація? Пер. з англ. / Упоряд.: К. Байнес та інші. К. : Четверта хвиля, 2000.
52. Тихолаз А.Г. Геракліт. К. : Абрис, 1995. 160 с. Навчальний посібник із давньогрецької філософії.
53. Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії : навчальний посібник. К. : Україна, 2000.
54. Філософія : підручник (ред. М. Заїченко). К., 1995.
55. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник / В. Г. Кремінін, В. В. Ільїн. К. : Книга, 2005.
56. Філософія : навч. посіб. / [В. Л. Петрушенко та ін.] ; Нац. ун-т «Львів. політехніка». 2-ге вид., допов. і переробл. Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2013. Ч. 1 : Історія світової філософії, 2013. 170 с.
57. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного ; Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко [та ін.]. 8-ме вид., стер. К. : Вікар, 2011. 456 с. (Серія «Вища освіта ХХІ століття»).
58. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 430 с.
59. Філософія : [баз.] підруч. для студентів ВНЗ / [Л. В. Губерський та ін.]. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Фоліо, 2018. 620 с.
60. Філософія : Проблемні питання та завдання для дискусії на семінарських заняттях для студентів денної форми навчання усіх спеціальностей / Уклад. О. Ю. Сільвестрова. Луцьк : Луцький НТУ, 2018. 33 с.
61. Філософський енциклопедичний словник. [Довідкове видання. за ред. В. І. Шинкарука. Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди.]. К. : Абрис, 2002. 742 с.
62. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К., 1992.
63. Читанка з історії філософії в 6 книгах. Книга 6. Зарубіжна філософія ХХ століття. К., 1993.
64. Юркевич П. Докази буття Божого // Юркевич П. Вибране. К., 1993.
65. Цехмістро І.З. Шолістична філософія науки. Харків : Акта, 2003.
66. Epistemology: the big questions / ed. by L.M. Alcoff. Blackwell Publishers Ltd, UK, 1998.
67. Pollock J.L. Contemporary Theories of Knowledge. Rowman and Littlefield Pubs., 1986.

68. The Blackwell Guide to Epistemology / ed. by J. Greco and E. Sosa. Blackwell Publishers Ltd, UK, 1999.

Додаткова

1. Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Киселева О.О., Малахов В.А. Етичні норми і цінності: проблеми обґрунтування. К., 1997.
2. Бурова О. Річ та онтологічний простір думки // Філософська і соціологічна думка. 1995. № 4.
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К., 1994.
4. Верменко А.Ю. Сторожук С.В. Основні проблеми сучасної науки: світоглядно-філософські виміри. Навчально-методичні матеріали з курсу «Філософія науки та інноваційного розвитку» для студентів НУБіП магістерського рівня підготовки технічних. Економічних та соціально-управлінських спеціальностей. К. : НУБіП, 2009. 200с.
5. Винниченко В. Відродження нації: У 3 т. — К., 1996.
6. Дейвіс Б. Вступ до філософії релігії. К., 1996.
7. Донцов Д. Історія розвитку української національної ідеї. К., 1991.
8. Женжера С.В. Моделі агоністичної діяльності та їх теоретичне підґрунтя. Практична філософія. №3-2015 (№57). К. : Центр практичної філософії. ПАРАПАН, 2015. 180 с. С. 34 – 75.
9. Женжера С.В. Особливості вирішення проблеми непрозорості суб'єкта в умовах формування постнекласичного типу раціональності // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. К. : ІНТАС, 2012. Вип. 65. 464 с. С. 155 – 166.
10. Заїченко Г. Доля філософії та культури наприкінці ХХ сторіччя // Філософія і соціологічна думка. 1992. № 9.
11. Зарубіжна філософія ХХ століття. К., 1993.
12. Історія філософії України. К., 1993.
13. Історія філософії України. Хрестоматія. К., 1993.
14. Кассіерер Є. Людський світ простору і часу // Філософська і соціологічна думка. 1992. № 5.
15. Колінгвуд Робін Дж. Ідея історії. К., 1996.
16. Крисаченко В.С. Екологічна культура. К., 1996.
17. Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Інтелектуалознавство : навчальний посібник / П. М. Лісовський, Ю. П. Лісовська. К : Кондор-Видавництво, 2017. 250 с.
18. Лісовський П.М. Мудрість народів світу : навч. посіб. / П. М. Лісовський. Київ : Кондор-Видавництво, 2017. 332 с.
19. Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Філософія науки: військово-промислові інновації : навч. посібник. К. : Університет «Україна», 2022. 192 с.
20. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т. К., 1994.
21. Лоб'є Патрик де. Природа соціального феномена: альтернатива «Арістотель — Маркс» // Філософська і соціологічна думка, 1999. № 5.

22. Лой А.М. Проблема свідомості: історичність досвіду // Філософська і соціологічна думка. 1992. № 7.
23. Максютя М.Є. Соколова О.М. Філософія науки: гуманітарно-педагогічний синтез: Монографія. Одеса : Олді-Плюс, 2020. 310с.
24. Мельник В.П. Філософські проблеми технікознавства. Львів, 1994.
25. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. К., 1995.
26. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. К., 1997.
27. Онтологічні проблеми культури. К., 1994.
28. Ортега-Гассет. Вибрані твори. К., 1994.
29. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. К., 1994. Т. 1.
30. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. К., 1996.
31. Сартр Ж. Буття і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології (фрагменти) // Філософська і соціологічна думка. 1995. №5, 9.
32. Свідзинський А. Культура як феномен самоорганізації // Сучасність. 1992. № 4.
33. Сичевська-Возняк О.М., Сільвестрова О.Ю. Філософія : Електронний навчальний посібник / О. М. Сичевська-Возняк, О. Ю. Сільвестрова. Луцьк : ЛНТУ, 2019. (Довідка № 19-19).
34. Скуратівський В.А. Етносоціальна культура як саморегульована система. К., 1993.
35. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія : навчальний посібник. К., 1996.
36. Татаркевич В. Історія філософії: т. 1. Антична і середньовічна філософія. Львів, 1999.
37. Тойнбі А. Дослідження історії. У 2-х т. К., 1995. Т.2.
38. Філософія в тестах : навч. посіб. / [В. О. Чернієнко та ін.] ; Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін-т». Харків : ХАІ, 2018. 219 с.
39. Філософія. Кредитно-модульний курс : навч. посіб. / За ред. Р. О. Додонова, Л. І. Мозгового. 2-ге вид. К. : Центр учбової літератури, 2016. 456 с.
40. Черній А.М. Онтологія духовності (Антропологічна цілісність у релігієзнавчому вимірі). К., 1996.
41. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К., 1992.
42. Шпет Г. Свідомість та її власник // Філософська і соціальна думка. 1993. № 4.
43. Щурат В. Українські джерела до історії філософії. Львів, 1908.
44. Ярмусь С. Духовність українського народу. Вінніпег, 1983.

7.3. Інформаційні ресурси

Вивчення аспірантами дисципліни «Філософія науки» передбачає вміння використовувати різні інформаційні ресурси, у тому числі такі Internet джерела:

1. <http://ellib.org.ua/books/philosophy/filbest/index.html> (Підручники з філософії).
2. <http://dphs.univ.kiev.ua/> (кафедра філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка).
3. <http://ktds.org.ua/> (Київська Трьохсвятительська духовна семінарія УГКЦ).
4. <http://philosophy.ukma.edu.ua/> (кафедра філософії та релігієзнавства Києво-Могилянської академії).
5. <http://pidruchniki.ws/> (Перша українська електронна бібліотека підручників).
6. <http://science.univ.kiev.ua/research/confereces/anonce.php> (науково-дослідна частина Київського національного університету імені Тараса Шевченка).
7. <http://www.gileya.org/> (Всеукраїнське фахове видання «Гілея: науковий вісник», збірник наукових праць).
8. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/index.html> (електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка).
9. https://kneu.edu.ua/ua/kaf_fupstap/k_filosofii/ (кафедра філософії Київського національного економічного університету).
10. <https://sr.org.ua/uk/> (міжнародний науковий журнал «ScienceRise»).
11. https://www.facebook.com/IRN.ua/?ref=br_rs (Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського у Києві).
12. <https://plato.stanford.edu/> (Stanford Encyclopedia of Philosophy).

8. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Форми занять	Наявне матеріально-технічне забезпечення	Необхідне матеріально-технічне забезпечення
Лекція	власний ноутбук	проектор
Семінарське заняття	наочні та роздаткові матеріали	Проектор, приміщення з доступом до Інтернету